

Rendezvous in Batavia

Jakarta, stad voor Nederlanders

door drs (MSc) Dirk Teeuwen

Afbeelding 1 Kantoor van de levensverzekerings- en lijfrentemaatschappij “NILLMIJ van 1859” in 1916
Het kantoor is gebouwd in 1914.

Inhoud

1. Opening in Batavia

2. Aankomst in de onvoltooid verleden tijd van Nederlandsch-Indië

Onvoltooid verleden tijd

Aankomst van de luitenant Van Rees: herinneringen van een Indisch officier

3. Bestuurlijke herorientatie van Batavia

Rendez-vous

Bestuurlijke herorientatie

4. Reizen in tegenwoordige tijd

Van Uitkijk naar Nieuwpoort

Uitkijk op Sunda Kelapa

Kota., van oude tijden en dingen die voorbij gaan

De Mardijkers van de Portugese Buitenkerk, kroncong alsmede mijnheer So Bing Kong

5. Reizen in tegenwoordige tijd

Van Nieuwpoort naar Weltevreden

Jalan Pintu en Jalan Gajah Mada: dromen van de Molenvliet

Marcheren op het Waterlooplein

Het Koningsplein van de koloniaal

6. Afsluiting in Jakarta

7. Verantwoording, afbeeldingen en literatuur

8. Plattegronden

In de tekst staan Indonesische namen voor de schuine streep, de Nederlandsch-Indische namen er achter.

Opening in Batavia

In deze inleiding staat het gebouw van de “NILLMIJ” op afb. 1 symbool voor de strekking van dit geschrift. Het kantoor is te vinden in de bovenstad van Jakarta/Batavia op de hoek van Jalan Juanda/Noordwijk en Jalan Juanda Tiga/Gang Thiebault. Omstreeks 1970 is bij een verbreding van de weg, langs het water, een deel van de gevel naar achteren verplaatst, waardoor deze onherkenbaar is veranderd. De zijkant is nog in oorspronkelijke staat. De architectuur, waarvan dit kantoor een voorbeeld is, kan op veel plaatsen op Java en elders teruggevonden worden. Door verschillende oorzaken zijn het Indonesische en Nederlandsch-Indische verleden verminkt. In het heden met volharding zoeken naar dit verleden kan verrassende resultaten opleveren.

Die resultaten vormen de huidige staat van de erfenis die de koloniale in Indonesië hebben achtergelaten. Deze Nederlandsch-Indische erfenis van een onvoltooid verleden tijd is een bezoek waard. Zo'n bezoek moet met enige voorbereiding een structuur krijgen. Anders ontstaat een chaotische indruk van Indonesië, zo'n indruk kan blijven overheersen. Zo'n indruk is te voorkomen door in steden eerst op zoek te gaan naar Europese wijken die tussen 1900 en 1940 zijn gebouwd. Vervolgens zouden oudere monumenten kunnen worden opgezocht.

Een dergelijke Europese wijk vormt vaak een ordelijk monument uit de eerste helft van de vorige eeuw en verbeeldt een tijdperk van weleer. In Jakarta, Surabaya, Yogyakarta, Cirebon, Malang, overal in Indonesië zijn dit soort wijken te vinden.

Afb. 2 Gereja Paulus/Oranje Nassaukerk, gereed in 1932, in 2002

Wie Jakarta/Batavia bezoekt met als doel een Nederlandsch-Indische atmosfeer te ervaren begint zijn zoektocht in het stadsdeel Menteng-Gondangdia-Cikini ten zuiden van het Medan Merdeka/Koningsplein ¹. Deze wijk is tussen 1911 en 1932 gebouwd. De Van Heutsz Boulevard is nu Jalan Teuku Umar² en de protestantse Oranje-Nassaukerk is nu Gereja Paulus. Maar toch! Wanneer in Menteng de taxi wordt verlaten, ergens langs Jalan Imam Bonjol/Nassau Boulevard, is een uitgebreide wandeling rond het Park Suropati/Bisschopplein en door de aangrenzende buurt aantrekkelijk. Uiteindelijk belandt men via Jalan Diponegoro/Oranje Boulevard en het Museum Adam Malik (keramiek) onvermijdelijk op de kleurrijke vlooiemarkt langs Jalan Surabaya/Soerabajaweg.

Afb. 3 Menteng in 1936

De bouw van dit stadsdeel geschiedde na 1911 in een periode van spectaculaire economische groei die van 1880 tot 1942 in Nederlandsch-Indie heeft plaatsgevonden. De toegepaste architectuur staat bekend als “nieuwe zakelijkheid” met als kenmerk een rechtlijnige, nogal hoekige, vormgeving.

Ook belangstellende woningzoekenden met een relatief bescheiden beurs, ongeacht de landaard, konden er terecht. Voor hen was het Indisch gouvernement actief met speciale fondsen.³ Het resultaat is een wijk met een gemengde, maar wel tijdgebonden, vooroorlogse bouwstijl: villa's, woningen voor de middenklasse, grote tuinen, kerken, ziekenhuizen.

In het geheel is een landhuis uit 1852, afb. 3, destijds eigendom van de eerste echtgenote van kunstschilder Raden Saleh Sarif Bustaman⁴, gehandhaafd als deel van het Cikini-ziekenhuis aan de Raden Salehlaan/Jalan Raden Saleh.

Afb. 4 Landhuis van Raden Saleh, 1852, in 1998

De mooiste kerk in Menteng⁵ is de genoemde Gereja Paulus gelegen tegenover Park Suropati. Een dienst bijwonen is een belevenis. Er kan op een zondag vijf maal gekerkt worden. De kerk zit dan propvol, in de gangpaden moeten stoelen worden bijgezet. Er wordt langzaam, maar met zeer veel overgave, uit volle borst gezongen. De preek duurt minstens drie kwartier. Tijdens een preek zag ik het kerkkoor stiekum naar buiten lopen om een sigaretje te gaan roken.

¹ Medan Merdeka /Koningsplein is met Lapangan Banteng/ Waterlooplein te beschouwen als de kern van Jakarta-Centrum en als het centrum van Batavia destijds.

² Teuku Umar/Teuku Oemar wordt in Indonesie gezien als een van de tegenstanders van Van Heutsz in Aceh/Atjeh. De naamsverandering van de straat doet daarom wel humoristisch aan. Teuku Oemar wisselde soms van partij. Hij verzette zich eerst, maar sloot zich later bij de Nederlanders aan. Vervolgens bestreed hij de koloniale weer.

³ M.E. de Vletter e. a. pagina 26 en 27

⁴ Raden Saleh is de adellijke naam van Sarif Bustaman (Semarang 1814-Bogor/Buitenzorg 1892). Hij ontwikkelde zich tot kunstschilder en bezocht in 1830 Nederland met een beurs van het Indisch gouvernement. Vervolgens, zeer tegen de zin van zijn gastheren, vestigde hij zich gedurende vijf jaar in Dresden in het groothertogdom Sachsen-Coburg-Gotha. Vertrok weer naar Indië en trouwde in 1852 met de gefortuneerde mejuffrouw Winkelman, eigenaresse van het landgoed Cikini. Het stel scheidde in 1855, waarna Raden Saleh hertrouwde met een prinses uit Yogya. Hij hield van weelderige vrouwen: ook zij bezat een landgoed. In 1875 bezocht hij opnieuw Nederland. Hoewel koning Willem III hem stevig aan de borst drukte, reisde hij zo snel mogelijk door naar Saksen. Een wispelturig man die conflicten niet uit de weg ging. Werk, te vergelijken met dat van de negentiende eeuwse Nederlander Kruseman en dus nogal romantisch, is onder meer te vinden in het stadhuis van Jakarta-Kota/V.O.C.-Batavia.

Afb. 5 Raden Saleh en Raden Kartini

De Arabische afkomst van Raden Saleh is duidelijk waarneembaar.

Nederlandsch-Indie heeft steeds onafhankelijke geesten gekend. Eduard Douwes Dekker (Multatuli) was niet de enige. Zo was daar bijvoorbeeld ook de schrijfster/ filosoof Raden Ajeng Kartini 1879-1904. Zij was een door de koloniale overheid zeer gerespecteerd vechtster voor vrouwenemancipatie zoals die binnen de Javaanse cultuur volgens haar zou moeten plaatsvinden. Het Indische gouvernement steunde haar initiatieven voor de oprichting van de zg. Kartinscholen voor inheemse meisjes en de stichting van een Kartini-fonds voor dat doel. De Indonesische schrijver Pramoedya Ananta Toer -1925 tot heden (2003) ondanks hartstochtelijk kettingroken- heeft in zijn *Gadis pantai*/Meisje van het strand een goede indruk gegeven van de sfeer waarin Kartini moet hebben geleefd. Dit boek is in Nederland te Breda uitgegeven door De Geus in 1999

⁵ Menteng is een verbastering van (Herman Warner) Muntinghe 1773-1827), een hooggeplaatst Indisch ambtenaar die hier een landhuis bezat.

2. Aankomst in de onvoltooid verleden tijd van Nederlandsch Indië

Onvoltooid verleden tijd

Afb. 6 Stationsplein in 1936

Het stationsplein en omgeving op afb. 6 geeft een deel van het voormalige V.O.C.-Batavia, nu Jakarta-Kota, weer. De drie grote gebouwen, met de klok mee, zijn Station Batavia/Stasiun Kota, het kantoor van de Nederlandsche Handelsmaatschappij NHM /Mandiri Bank Museum⁶ en de Javasche Bank/Bank Indonesia (zie ook afb. 22). De laatste, een circulatiebank, staat dus linksonder op de foto. De zakelijke bouwstijl met veel symmetrie is gevarieerd en past bij het Nederlandsch-Indië van de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw. Deze stijl verschilt opvallend van de architectuur van voor ongeveer 1880, zoals uit afb. 10 van Huize Moenswijk blijkt. De verscheidenheid in bouwstijlen⁷ geeft een beeld van het oude en het moderne Nederlandsch-Indië. Dit onderscheid komt nog een aantal keren ter sprake.

Op de foto is er van links naar rechts een duidelijk zichtbare straat te zien: Jalan Pintu Besar Utara/Binnen Nieuwpoortstraat. Deze bevindt zich voor de Javasche Bank en de NHM en krijgt zijn vervolg in de de Jalan Pintu/Buiten Nieuwpoortstraat aan gene zijde van het kruispunt. Laatstgenoemde straat begint bij het witte gebouw op de hoek schuin tegenover de NHM. Op deze plaats, dat wil zeggen op het kruispunt, heeft in de V.O.C.-tijd een stadspoort, de Nieuwpoort⁸, gestaan. Jalan Pintu loopt recht naar het zuiden, langs de Chinese wijk Glodok en gaat dan over in Jalan Gajah Mada/Molenvliet-West⁹.

Afb. 7 Nieuwpoort gericht op het zuiden omstreeks 1770

Het huidige Jakarta vond zijn oorsprong in het gebied rond Kota/V.O.C.-Batavia bij de Javazee. Het gebied op afb. 6 vormt er een onderdeel van. Na 1760 werd ruim zes kilometer landinwaarts in de streek die men Weltevreden noemde –bij het zuidelijk einde van de Molenvliet rond het Harmonieplein, Koningsplein en Waterlooplein- geleidelijk een nieuw stadsdeel ontwikkeld.¹⁰ Na 1800 is Weltevreden het centrum van Batavia geworden. Beide stadsdelen, oud en nieuw, waren met elkaar verbonden door de Molenvliet.

Voor ons staat de hierboven aangegeven route -van Kota via Nieuwpoortstraat en Molenvliet naar Weltevreden- centraal, omdat de ontwikkeling van de stad Jakarta zich rondom dit gebied heeft afgespeeld. Niet alleen nu, maar ook destijds, hebben velen deze route gevolgd of moeten volgen. In Weltevreden bevond zich het bestuurscentrum van Nederlandsch-Indië en waren de kazernes van Batavia te vinden. In Europa gerecruteerde soldaten kwamen in eerste instantie daar terecht.

Afb. 8 Pasar Ikan/Vismarkt (aan de overzijde), links De Uitkijk, kantoor van de havenmeester, omstreeks 1856

Aankomst van de luitenant Van Rees: herinneringen van een Indisch officier

Zo arriveert in het voorjaar van 1842 op de rede van Batavia een door de Nederlandse marine gehuurd zeilschip afkomstig uit Nieuwediep bij Den Helder na een reis van bijna vier maanden. Aan boord zo'n 150 passagiers waaronder 120 koloniale soldaten, onderofficieren en officieren. Vijftig van deze soldaten zijn afkomstig uit de gevangenis van Leiden, alwaar zij getekend hebben met kwijtschelding van straf als tegenprestatie.¹¹

De rest komt uit overig Europa. Een Italiaanse graaf met liefdesverdriet, enige moordenaars uit Saksen en nog wat ander fraais. Tijdens de reis hebben de meerderen dan ook veel te stellen gehad. Een van de koloniale soldaten is gedurende vrijwel de gehele reis in het cachot vastgehouden vanwege buitensporig agressief gedrag.

De buitenhaven van Batavia, Sunda Kelapa/Oude Havenkanaal¹², is vanuit de Javazee slechts bereikbaar voor lichters dan wel prauwen. De grote zeilschepen blijven buitengaats en kunnen worden gekalefaterd op eilanden voor de kust van Batavia zoals het eiland Pulau Onrust/Onrust¹³. De manschappen moeten naar hun gevoel een eeuwigheid wachten op de debarkementsprauwen. Deze brengen de militairen naar Sunda Kelapa. De boten varen langs de Kleine Boom, de Stadsherberg en De Uitkijk naar de Grote Boom aan de Kali Besar. De Kleine en de Grote Boom zijn aanlegplaatsen waar tevens douane-afhandeling plaatsvindt. De Uitkijk is wachttorens en kantoor van de havenmeester.

Afb. 9 Chinese wijk omstreeks 1855 net ten zuiden van V.O.C.-Batavia
Uiterst rechts is het koepeltje van het oude stadhuis te zien.

De troep moet wachten op de binnenplaats van een vervallen pakhuis waar brood met kaas en een fles wijn¹⁴ worden uitgereikt. Bij het aantreden blijkt dat de wijn koppig is en dat de manschappen de gelegenheid hebben gevonden om sterke drank te gebruiken. Verscheidene van hen raken beschonken. Chinese handelaren hebben van achter hun draagbare kramen arak¹⁵ aan hen verkocht.

De dienstdoende, ook net aangekomen, luitenant Van Rees, negentien jaar oud, is volkomen verrast. Hij moet zich met zijn halfdronken troep melden in het oude kampement aan het Waterlooplein in Batavia -Weltevreden zo'n tien kilometer verderop-.

Van Rees marcheert met zijn "club ongeregeld" Jalan Timur/Leeuwinnegracht op en slaat rechtsaf Jalan Pintu Utara/Binnen-Nieuwpoortstraat in en verlaat Jakarta Kota/Oud-Batavia via de plek waar zich in de compagniestijd de zuidelijk gelegen stadspoort Nieuwpoort bevond. Vervolgens gaat het al slingerend de Jalan Pintu Selatan/Buiten-Nieuwpoortstraat in en wordt met onzekere gang de Chinezenwijk G1odok gepasseerd. Dan volgt de kilometers lange Jalan Gajah Mada/Molenvliet. De Molenvliet van toen is een half beschaduwde weg gelegen tussen een kanaal en een rij villa's waaronder de buitenhuizen van Reynier de Klerk¹⁶ en Adriaan Moens.

Afb. 10 Huize Moenswijk uit 1781 aan de Molenvliet-West in 1849

Hij gaat op Harmoni/Harmonieplein bij de gelijknamige herensociëteit Harmonie linksaf en bereikt over Jalan Juanda/Noordwijk -volgens Van Rees met mooie huizen en prachtige bomen omzoomd- via de Jalan Veteran/Citadellaan¹⁷ het kampement bij het Lapangan Banteng¹⁸/Waterlooplein.

Het Waterlooplein wordt omgeven door regeringsgebouwen, officierswoningen, heggen en waringins. “Op dat Bataviasche Champ de Mars exerceerde een sterk bataljon met vliegende vaandels en spelende muziek....een tirailleurslinie van Javaansche soldaten zwermde een andere kant uit... aan gene zijde werden pikzwarte Afrikaansche rekruten¹⁹ gedrild en galoppeerde een batterij drieponders (bereden artillerie DT) over het terrein.”

Onderweg heeft Van Rees van de burgerbevolking nauwelijks belangstelling gekregen. Marcheren mag het niet genoemd worden. De ene helft van de afdeling soldaten moet de andere helft ondersteunen. De omheinde plaats van de kazerne wordt binnengewaggeld en daar staat de commandant, een kapitein van het Indisch Leger, al klaar.

Deze, met de handen op de rug, bekijkt de troep een kwartier lang zwijgend. Gelukkig heeft die ochtend een opiumschuivende soldaat zijn toorn gewekt. De kapitein heeft hem in de politiekamer laten opsluiten onder toezegging van vijftig zweepslagen. De soldaat wordt voor het front gesleept, op een bank vastgebonden en krijgt de beloofde aframmeling. Een toekijkende soldaat valt flauw, de hoogrode kleur van de anderen maakt plaats voor een dodelijke bleekheid. Aan wangedrag komt voorlopig een eind. 's Avonds om elf uur mankeert op het appel een zojuist uit Nederland gearriveerde sergeant. Hij heeft zich verdronken in de rivier de Ciliwung die de kazerne aan de achterkant afsluit.

Afb. 11 Paleis van Daendels of Het Witte Huis²⁰ uit 1812-1827 -de bouw heeft enige tijd stilgelegen - in 1902 Gebouwd aan de oostzijde van Lapantang Banteng/Waterlooplein met aan de linkerkant het onderkomen van het Hoogerechtshof

De mars van deze afdeling militairen zullen wij straks op geheel eigen wijze in de tegenwoordige tijd afleggen. Eerst een verklaring van de stadsontwikkeling van Batavia: van het oude rendez-vous naar het nieuwe administratieve centrum van de kolonie.

⁶ Bank Export-Import, de NHM, opgericht met kapitaal van koning Willem I, heeft van 1826 tot 1933 kantoor gehouden aan de Kali Besar. De NHM heeft in de negentiende eeuw een tijd het monopolie gehad van de handel op Indië. Later is de NHM opgegaan in het ABN-concern.

⁷ De grotere gebouwen van voor 1880 (deze scheidslijn is betrekkelijk willekeurig) zijn neo-klassiek van karakter. Dat wil hier zeggen: gesierd met een front met zuilen. Dit front fungeerde dan tevens als galerij, hetgeen in de tropen praktisch is.

⁸ Samenvoeging van Nieuwe Poort: de oorspronkelijke naam.

⁹ Uiteindelijk zijn wegen ontstaan aan beide zijden van de Molenvliet, vandaar de toevoeging (Molenvliet-)Oost (Jalan Hayam Wuruk) en (Molenvliet-)West (Jalan Gajah Mada).

¹⁰ Nu: Harmoni, Medan Merdeka en Lapangan Banteng.

¹¹ W.A. van Rees, pag. 84 e.v. Wat de achtergrond van de manschappen van het Indisch Leger ook mocht zijn, zij en hun officieren hebben altijd onder zware omstandigheden hun taak moeten verrichten. Gevechten van man tot man waren gewoon. Tijdens campagnes sneuvelden veel manschappen tijdens de ontelbare bestormingen: de officieren altijd voorop met ware doodsverachting. Hun inzet is door het nageslacht steeds ondergewaardeerd gebleven en niet goed begrepen.

¹² Sunda Kelapa fungeerde als haven in het Javaanse Hindutijdperk van voor 1527. De haven en de gelijknamige nederzetting waren toen al betrekkelijk bekend vanwege de export van peper. Onder meer uit Abdurrachman Surjomihardjo.

¹³ Zie o.m. D. Schaap.

Een van de zg. Duizend Eilanden/Pulau Seribu voor de kust van Jakarta: weekendverblijven en duikcentra. Zeewater oogt schoon maar is het niet. Vanwege verwoestingen door de Engelsen in 1802 is van het V.O.C.-

tijdperk op Onrust weinig over. Er staan wel resten van militaire fortificaties van later datum. Helaas zijn deze niet goed onderhouden en dreigen ze te verzakken.

Afb. 12 Gracht ten westen van de Javasche Bank in 1912: naar het zuiden in de richting van de Chinese wijk

¹⁴ Niet vreemd. In die tijd was het drinkwater in de steden, ook in Nederland, van zeer slechte kwaliteit. De mensen haalden het uit de grachten die ook als riool dienden. Cholera-epidemieën waren een normaal verschijnsel. Bier- en wijngebruik hadden vroeger een minder feestelijke achtergrond dan het nu lijkt.

¹⁵ Arak is Indonesische jenever.

¹⁶ Moens was een ambtenaar. De Klerk was gouverneur-generaal van 1777-1780. Aan de Molenvliet bezat de Klerk het zogenoemde Herenhuis, later Arsip Nasional/Nationaal Archief, Molenvliet-West. Dit huis is er dus nog.

Moenswijk is 1890 dependance van hotel Des Indes geworden.

¹⁷ Naar de citadel Prins Frederik. Nu staat er de moskee Istiqlal. Tegenover de moskee de katholieke kathedraal uit 1829, ingestort in 1889 en herbouwd in 1890.

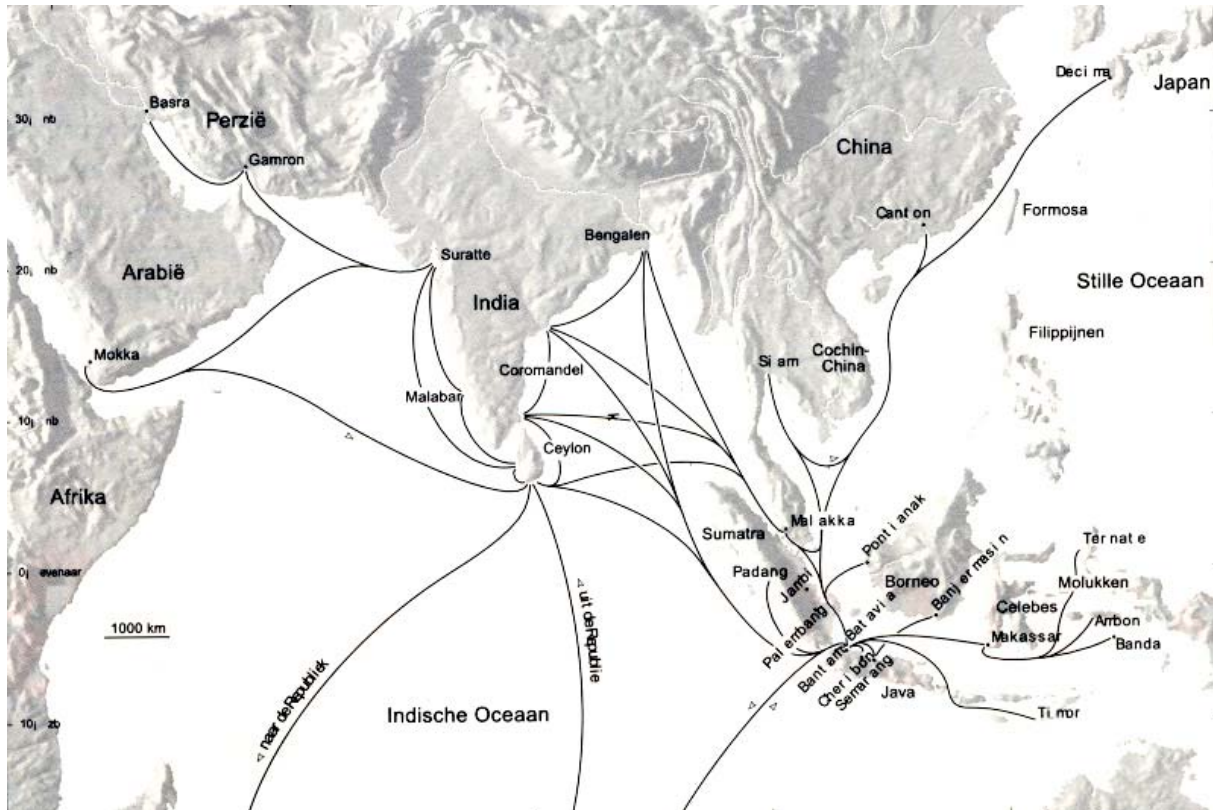
¹⁸ De omgeving van het huidige hotel Borobudur aan de zuidkant van het Waterlooplein. Mooi en erg duur hotel met enorm zwembad en trimbaan. Zeer vriendelijk personeel dat, als je je doorgetranspireerde kleding laat slingeren, bij elk kledingstuk een briefje legt met de mededeling dat de laundry altijd voor de hooggeëerde gast klaar staat. Ten behoeve van de bouw van hotel Borobudur zijn in 1979 officierswoningen gebouwd in de periode 1800-1810 afgebroken.

¹⁹ In Afrika in Ghana/Goudkust geronseld. Een deel Ghana was tot 1870 een Nederlandse kolonie. Is toen, onder protest van de plaatselijke bevolking, overgedragen aan de Engelsen. De Britten gaven Batavia de vrije hand in Atjeh. De Gahnezen waren zeer felle militairen die, na het bevel tot attakeren, zich door de officieren niets meer lieten gezeggen en elkaar aanvuurden als stormden zij naar een feest. Dit laatste is ontleend aan A.S.H. Booms. Het citaat is uit Van Rees.

²⁰ In de Hollandse tijd ministerie van oorlog, nu beschermd Indonesisch monument en ministerie van financiën. Het gebouw kon worden opgetrokken door de sloop van het V.O.C.-kasteel bij Sunda Kelapa.

3. Een gepasseerd rendez-vous, de bestuurlijke herorientatie van Batavia

Het rendez-vous

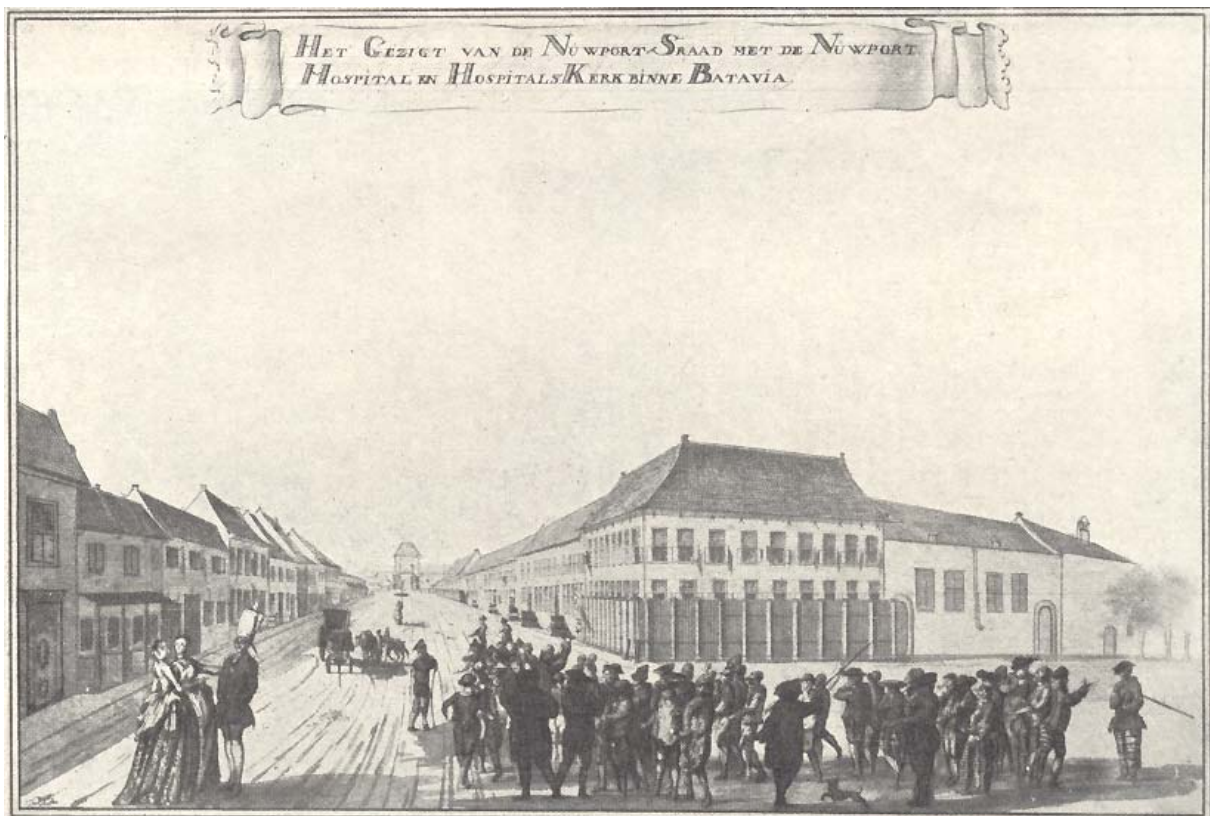
Afb. 13 V.O.C.-handelsnetwerk

De in 1602 opgerichte V.O.C. had voor zijn handel in het Verre Oosten onder meer logistieke problemen op te lossen. Voor aanvoer van producten uit verschillende windstreken had men een stapelplaats of rendez-vous nodig, tevens fungerend als bestuurscentrum en verenigingspunt voor schepen. Het rendez-vous moest een centrale ligging hebben met het oog op aan- en afvoerlijnen, politiek-militaire continuïteit en goede los-, laad- en opslagmogelijkheden. In Oost-Indië werd Jakarta/Batavia in 1619 het rendez-vous voor de V.O.C. Voor 1619 was dit Banten/Bantam. Banten ligt honderd kilometer ten westen van Jakarta.

In dergelijke plaatsen had de V.O.C., al dan niet tijdelijk, een loge/handelspost. Batavia was niet het enige rendez-vous. Bij India op Sri Lanka/Ceylon werd dit Galle, in Bengalen Houghli/Hoegli bij hedendaags Calcutta.²¹ Kaap De Goede Hoop was een verplicht verversingspunt voor V.O.C.-schepen.

In 1619 versterkte gouverneur-generaal Jan Pietersz Coen een al aanwezig V.O.C.-gebouw Nassau (1610) op de rechteroever van de Ciliwung op Java, daar waar deze rivier in de Javazee stroomde. Het nabij gelegen Jayakarta, in dat jaar een nederzetting onderhorig aan het sultanaat Banten, werd vervolgens op 30 maart 1619 door Coen, na zorgvuldige overweging, met militair geweld met de grond gelijk gemaakt. Op de puinhopen werd Batavia gesticht. De reeds aanwezige buitenhaven Sunda Kelapa²² werd V.O.C.-haven.

Een aantal belangrijke territoria op Java waren onder meer: het sultanaat Mataram op Oost-Java, het sultanaat Banten op West-Java en het Compagniesgebied rond Batavia. In 1628-1629 kreeg het jonge Batavia belegeringen te verduren, in 1628 door de sultan van Banten en in 1629 door de troepen van sultan van Mataram. De weigering van Coen, op tactische gronden, om met Mataram een bondgenootschap tegen Banten te vormen kwam Batavia op een vuurproef te staan.

Afb. 14 De Binnen-Nieuwpoortstraat omstreeks 1770 naar het zuiden
Aan het einde is de Nieuwpoort te zien. Vergelijk afb. 7

Bestuurlijke herorientatie

Het sultanaat Banten werd “onder ’s Compagnies opperhoogheid” gebracht. In 1748 werd op verzoek van enige zijner familieleden de aan verstandsverbijstering lijdende sultan Goesti door de Compagnie opgepakt en naar Ambon vervoerd. Een opstand in het sultanaat, die daarop volgde, werd de kop ingedrukt. Goesti werd toch weer geïnstalleerd en stelde in 1756 Banten onder bescherming van de Hollanders.

Het moderne Nederlandse overwicht op Java vond zijn oorsprong tijdens de derde Javaanse Successie-oorlog (1749-1755). Twee familieleden uit het vorstenhuis van Mataram betwistten elkaar de kroon. De oorlog eindigde met het verdrag van Gyanti. Het sultanaat werd, naar een V.O.C.-voorstel, gesplitst in twee residenties: Yokyakarta en Solo. Solo werd en wordt ook wel Surakarta genoemd. Een militaire interventie door de V.O.C. eindigde aldus in een Pax Neerlandica. Het oppergezag van de Compagnie op Java was een feit.²³

De Nederlandse vestiging werd door de Javanen niet gezien als een bedreiging. Kolonialisme is een negentiende eeuws begrip. Beide vorstendommen, Yokyakarta en Surakarta, bleven soeverein. De V.O.C. bracht alleen in uiterste noodzaak een grote en dure legermacht op de been. Het directe V.O.C.-gezag betrof wel steeds meer kuststreken, bijvoorbeeld rond Cirebon/Cheribon, Semarang/Samarang en Surabaya/Soerabaja.²⁴

Afb. 15 Fort Rijswijk omstreeks 1770
Gezien vanaf het latere Harmonieplein
richting V.O.C.-Batavia en de Javazee.

Afb. 16 Noordwijk omstreeks 1770
Gezien vanaf Harmoni naar het oosten. Het fort(je)
Noordwijk is links tussen de eerste twee bomen te
ontwaren.

In 1806 werd Herman Willem Daendels benoemd tot gouverneur-generaal. Hij bracht een krachtige landmacht bijeen, stichtte in Batavia kazernes, een militair ziekenhuis en een cadettenschool. Dit alles in en rondom het betrekkelijk hoog gelegen Weltevreden²⁵. Zoals reeds is gezegd: vanaf V.O.C.-Batavia ongeveer zes kilometer landinwaarts met als voornaamste verbindingsweg de Molenvliet. Deze kwam uit op het Harmonieplein. Dit plein was, en is, een belangrijke wegkruising vlakbij het Medan Merdeka/Koningsplein.

In Semarang kwam een geschutgieterij. In Straat Sunda en bij Surabaya werden vlootbases aangelegd. Het oude kasteel werd gesloopt en vervangen door militaire versterkingen in Weltevreden en Meester Cornelis²⁶. Er werd een 1.000 km lange Postweg aangelegd van Anyer/Anjer bij Sumatra via Batavia, Bandung in het zuiden en Cirebon in het noorden, naar Surabaya, Pasuruan en Banyuwangi dat tegenover Bali gelegen was. Militaire transporten, personenvervoer en vrachtverkeer konden nu over land sneller plaatsvinden. Gevolg was dat de bestuurlijke oriëntatie van Batavia zich verplaatste van de zee- naar de landzijde. Het bestuur over Java en later over de archipel was vanaf toen gecentraliseerd in Batavia-Weltevreden.

Deze achtergronden van de stedelijke ontwikkeling van Batavia brengen ons terug bij de luitenant van Rees en wat hij toen zag.

²¹ Galle is een vrijwel gave V.O.C.-stad op het zuidelijke punt van Sri Lanka/Ceylon.

²² Havenplaats van het Hindu-koninkrijk Pajajaran (rond huidig Buitenzorg/Bogor). Pajajaran werd veroverd door de schoonzoon van de islamitische sultan van Demak (Oost-Java), Fatahillah, in 1527 op 22 juni. Deze datum wordt gezien als de stichtingsdag van Jayakarta/Jakarta. Kelapa betekent klapper/kokosnoot.

²³ Door hun vetes hebben Indonesische vorsten zelf een rol gespeeld in het koloniesatieproces.

²⁴ F.S. Gaastra pag. 89 e.v.

²⁵ Zie noot 1.

²⁶ Mester/Meester Cornelis was een zelfstandige gemeente net ten zuiden van Batavia.

4.Reizen in tegenwoordige tijd

Van Uitkijk naar Nieuwpoort

Uitkijk op Sunda Kelapa

De buitenhaven Sunda Kelapa/Oud Havenkanaal behoort nu tot de toeristische trekpleisters van Jakarta. De aangemeerde Buginese schoeners leveren tezamen met het lossen van hout door louter mankracht een fascinerend schouwspel. Wie een indruk van koeliewerk wil krijgen moet daar rondkijken. De havenarbeiders verhuren zichzelf voor nog geen twee euro per dag. Werkdagen van tien tot twaalf uur. Het dagelijks leven in Jakarta is keihard.

Afb. 18 Sunda Kelapa met Buginese schoeners in 1992

Het waarnemen van scheepvaartbewegingen richting Sunda Kelapa geschiedde vanuit het kantoor van de havenmeester Menara Sahbandar/De Uitkijk (1839), gebouwd op het oude bastion Culemborg (1645). Bastion Culemborg staat, op zijn beurt, op de plaats waar zich ooit een Engelse loge bevond. Deze factorij of handelspost werd door de Hollanders in 1618 in brand geschoten.

Afb. 19 Kali Besar naar het zuiden in 1907

De deuren van De Uitkijk zijn vaak gesloten, maar er duiken altijd wel een aantal jochies op die, met rupiahs en een ijsje als tegenprestatie, de sleutel weten te vinden. Wanneer de heren de beloning niet voldoende vinden, draaien ze de deur op slot wanneer de toerist zich boven bevindt.

Wanneer De Uitkijk daadwerkelijk wordt beklommen is er enig historisch besef nodig om de moeite van de klauterpartij te lonen. V.O.C.-pakhuizen bevonden zich onder meer ten westen en ten oosten van de oude buitenhaven. Tegenover De Uitkijk, recht vooruit richting Javazee, bevindt zich een van de zogenaamde westzijdse pakhuizen (1652). Aangezien het V.O.C.-pakhuis naast de Pasar Ikan/Vismarkt staat hoeft men zijn neus maar achterna te gaan. Het gerestaureerde bouwwerk is nu ingericht als Museum Bahari/Scheepvaartmuseum. Het museum vormt een geheel met de laatste restanten van de stadsmuur van Jakarta Kota/Oud-Batavia. Behalve bastion Culemborg is er nog bastion Zeeburg (1645) gelegen bij de noordzijde van het Scheepvaartmuseum.

Kota, van oude tijden en dingen die voorbij gaan²⁷

Vanaf De Uitkijk –lopend naar rechts, met de rug naar de Javazee, dan een brug over richting Kota- belandt de wandelaar tussen meerdere, al dan niet gerestaureerde, westzijdse pakhuizen

en de V.O.C.-equipagewerf. Onder een spoorweg door kan het verlengde van de Kali Besar worden bereikt. Men laat pakhuizen en werf achter zich en treedt een wereld binnen die sterk wordt gedomineerd door kantoren met een vooroorlogse koloniale uitstraling.

Tegenover de Hoenderpasarbrug, de laatste Hollandse ophaalbrug over de Kali, staat hotel Omni-Batavia. Het hotel is van recenter datum, maar wel opgetrokken in aan de omgeving aangepaste architectuur. Het herbergt zelden toeristen. Buiten is het s'avonds op een lugubere manier stil: vandaar. Dat was er niet altijd zo. Op deze plaats heeft zich het hof van pangaran/prins Jayawikarta, vazal van de sultan van Banten²⁸, bevonden. Dit hof is samen met de plaats Jayakarta²⁹ in 1619 door de V.O.C. verwoest. Jayawikarta heeft het spektakel overleefd.

In het algemeen staan aan de Kali, heel sfeervol, kantoren met hun typisch Nederlandsch-Indische zakelijke stijl uit de periode 1850-1942. Op Kali Besar West/Barat 3 en op de nummers 9 en 11 (ter plaatse bekend als Toko Merah/Rode Winkel, afb. 30) staan gerestaureerde Hollandse huizen uit de achttiende eeuw. Langs de Bank Indonesia dan wel via de Jalan Kali Besar Timur/Kerkstraat, of anderszins, wordt het Taman Fatahillah/Stadhuissplein³⁰ bereikt.

Afb. 21 Kantoren en handelshuizen uit de negentiende en begin twintigste eeuw langs de Kali Besar Oost in 1994

Het Museum Sejarah Jakarta/Stedelijk Historisch Museum, afbeelding 23, bevindt zich in het voormalige stadhuis dat de zuidkant van het plein beheerst. Het stadhuis is een bezoek ten volle waard: schilderijen -Raden Saleh op de bovenverdieping- oude interieurs en nog veel meer. In het museum maken al dan niet zelfbenoemde gidsen hun opwachting. Sommigen spreken Nederlands en vertellen dat ze vele keren in Nederland zijn geweest. Het is aardig om te zien hoe sommige bezoekers in zulke verhalen trappen.

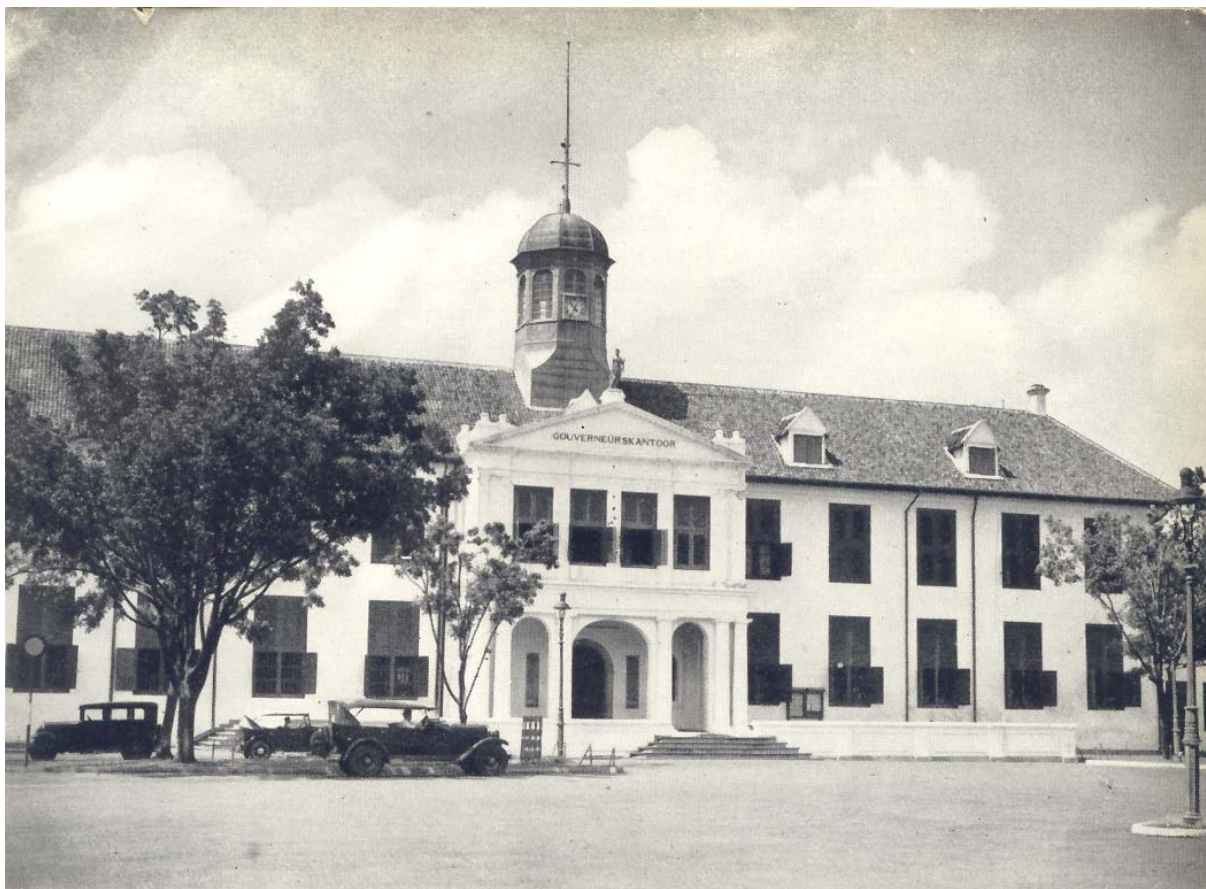

Afb. 22 De Bank Indonesia/Javasche Bank uit 1910 in 1996

In de koloniale tijd bevond het stedelijk museum zich in de huisvesting van Museum Wayang aan hetzelfde plein. Het oude stedelijk museum van Batavia is destijds door de Japanners gerespecteerd maar in de bersiaptijd toch nog leeggeroofd. Museum Wayang bevindt zich op de plek waar vroeger de Oude Hollandsche Kerk (1632)³¹ heeft gestaan. In het museum, ongeveer op de veronderstelde plaats van zijn vroegere graf, is nog een gedenksteen voor Coen uit 1933 aanwezig.

In de kelder aan de achterzijde van het stadhuis en onder het bordes bevinden zich V.O.C.-gevangencellen. Er wordt verteld over wrede straffen in die tijd: onthoofden, vierendelen, empaleren en zo. Echter het strafstelsel dat in Nederland gebruikelijk was, werd ook in Batavia toegepast. Er zijn geen strafuitvoeringen voor Oost-Indië in het bijzonder bedacht.

De celruimte onder het bordes moest men als crimineel staande beleven omdat hij gevuld was met water dat tot borsthoogte reikte. Trouwens ook de cellen aan de achterkant waren meestal niet vochtvrij. Men was daar gedwongen in stinkend water te zitten om de volgende redenen. Gevangenen konden in die ruimten nu eenmaal niet staan. Het lage plafond en het zwaartekrachteffect van kettingen en loden gewichten zaten het beoefenen van ochtendgymnastiek deerlijk in de weg.

Afb. 23 V.O. C.-stadhuis in 1936

Gebouwd tussen 1707 en 1710 nadat het oorspronkelijke gebouw wegens bouwvalligheid was afgebroken. Het gebouw was het kantoor van de gouverneur van Batavia.

Afb. 24 Cellen onder het bordes van het oude stadhuis in 1998

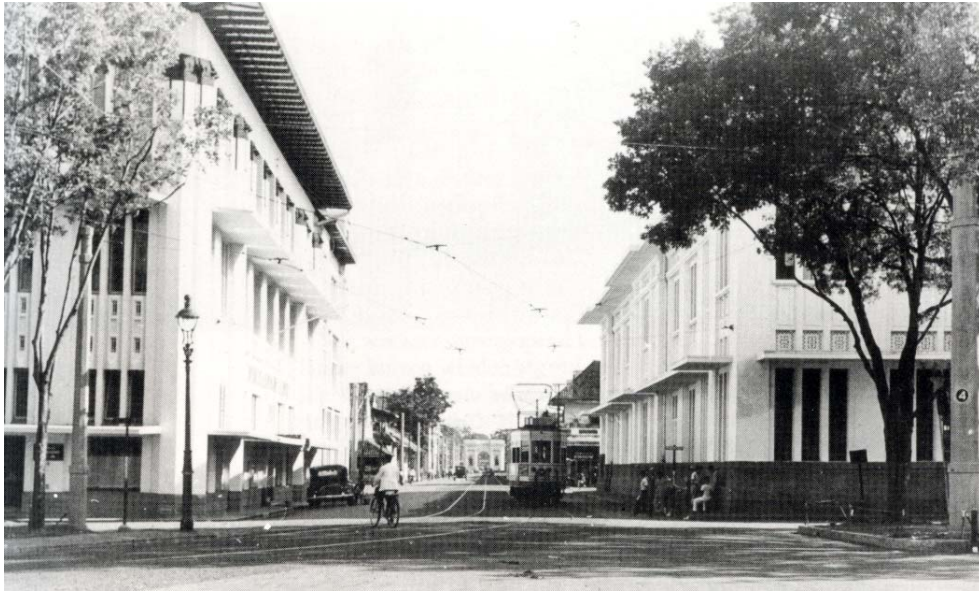
De cellen dienden ook als tijdelijke bergplaats van circa 500 Chinezen tijdens en na hun veronderstelde opstand in 1740. Tijdelijk, omdat zij letterlijk uit hun onderkomen werden gevist om op het stadhuisplein vroegtijdig op onvrijwillige wijze het heden voor het eeuwige te verwisselen. In totaal kwamen ongeveer 5.000 Chinezen om het leven. Het bordes diende als executieplaats. In 1890 is er nog een Chinese roofmoordenaar opgehangen. Deze mocht 's morgens om zeven uur, pontificaal voor de toegestroomde menigte staande, bij de galg zijn laatste sigaar roken. Hetgeen de onverlaat op zijn dooie gemak deed.

Afb. 25 Cafe Batavia in 1998

Op het plein zijn twee cafe-restaurants te frequenteren: het trendy, zeer dure Cafe Batavia en het goedkopere Cafe Stadhuis, beide uit ongeveer 1650. Voor de reiskas is dus niet de eerste uitspanning, maar wel de tweede aan te bevelen. Beide zijn bezienswaardig vanwege het koloniale interieur. Cafe Batavia, schuin tegenover het stadhuis, kan men in alle rust bekijken zonder onmiddellijk door obers te worden lastig gevallen. Zeker de herentoiletten met hun enorme spiegels mogen niet worden overgeslagen. Het etablissement kan dus zonder kostbare plichtplegingen weer worden verlaten. Cafe Stadhuis is behalve met een mooi ameublement ook smaakvol gedecoreerd met foto's uit de Hollandse tijd. Het koloniale leger en de overgave van Aceh/Atjeh in 1903, opgeluisterd met enerzijds de aanwezigheid van de sultan van Atjeh en anderzijds Van Heutsz en Colijn, ontbreken niet in deze collectie. Je kunt Indonesië soms zo liefhebben.

Rechts van het Stadhuis: het oude Paleis van Justitie (1866). Nu is het Museum Keramik met een front dat opvalt door zijn neo-klassieke pilaren. De koloniale bouwstijl in het Indonesië van voor ongeveer 1880 wordt vaak gekenmerkt door dit soort klassieke elementen. Reeds eerder vermeldden wij dat de stijl na 1880, soms met jugendstil- en art- deco-elementen, een hoekige zakelijkheid vertoont.

Afb. 26 Jalan Cengkeh in 1924

De foto is naar het noorden genomen. Op de achtergrond staat de Amsterdamse Poort, een laatste monument van het kasteel.

Afb. 27 Jalan Cengkeh/Prinsenstraat in 2000, vergelijk afb. 26

De Portugese Buitenkerk van de Mardijkers, kroncong alsmede de heer So Bing Kong

Via Jalan Pintu/Binnen- en Buiten-Nieuwpoortstraat wordt Oud-Batavia verlaten. Maar wat hebben wij dan zoal “links” laten liggen? Nogal wat! Wie niet om een beetje transpiratie geeft, doet het volgende er nog bij. Jakarta-Kota is een van de warmste plaatsen die ik (D.T.) ken. Ik neem in mijn schoudertas altijd schoon goed mee om mij stiekum te verfrissen in Cafe Batavia: wellicht een goede raad, maar toch terzijde.

De Jalan Roa Malaka/Rua Malacca (1650) en omgeving in Oud-Batavia hebben nog wat oude gevels te bieden. Van de oostzijdse pakhuizen zijn er nog een aantal over: moeilijk bereikbaar op een modderig terrein begrensd door het Buffelveld/Jalan Tongkol. De Portugese Buitenkerk (1696) met zijn V.O.C.-grafstenen staat net buiten de Bataviase verdedigingswerken op een hoek langs de Jacatraweg/Jalan Pangeran Jayakarta. Die Portugese Buitenkerk -binnen de wallen stond de Portugese Binnenkerk- is een zogenaamde Mardijkerkerk.

Afb 28 Portugese Buitenkerk in 1996

Portugese krijgsgevangenen –velen geïmporteerd uit India/Voor-Indië en Sri Lanka/Ceylon- kregen in de V.O.C.-tijd hun vrijheid als zij zich tot het protestantisme bekeerden. In Batavia werden zij Mardijkers, verbastering van merdeka/vrijheid, genoemd. Mardijkers hebben een enorme invloed gehad. Hun muziek staat nu bekend als kroncong/krontjong. Hun gemengde taal was in Batavia omgangstaal en vormt de basis van het huidige bahasa Indonesia. In Jakarta zijn nog veel verbasterde Portugese familienamen.

Langs Jalan Pangeran Jayakarta/Jacatraweg³², twee kilometer zuidwaarts aan de linkerkant bij Gang Souw Beng Kong/Gang Taruna, is het oudste koloniale graf (1644) te vinden. Het is de tombe van de kapitein/voorman der Chinezen Bencon, kortaf voor So Bing Kong, te vinden. Op deze plek was voor de Tweede Wereldoorlog een Chinese begraafplaats. De tombe is in 1909 herontdekt en hersteld. Op de grafsteen werd toen Bencon's levensloop vermeld.

Afb. 29 Mardijker kerk te Tugu (1747), Jakarta 1992

Het graf bevindt zich nu midden in een woonhuis in een naoorlogse buurt. Voor een paar rupiahs is de rustplaats te bewonderen. De voorkant is fraai. De tekst uit 1909 is goed te lezen. In de achterzijde is een opening. Dit is handig want zo kan de tombe als afvalbak van de familie dienen.

Bencon was een beschermeling, financier en vriend van Coen. Dit feit mag tot de wonderen der geschiedenis worden gerekend. Of misschien toch niet? Bencon was zeer corrupt en Coen was zeer hardvochtig en zeer protestant. Wellicht vulden zij elkaar goed aan.

De Portugese kerk van Tugu (1747) is te vinden in de gelijknamige, geheel ingebouwde, kampong ten zuiden van het havengebied Tandjung Priok. Deze, eveneens protestantse, kerk voor Mardijkers lijkt veel op de Portugese Buitenkerk. Een uitgebreid bezoek vereist uithoudingsvermogen vanwege de Bataviase bloedhitte, maar dit suggereerde ik al.

²⁷ Vrij naar Louis Couperus! Met Kota wordt dus bedoeld: Jakarta-Benedenstad, de V.O.C.-stad.

²⁸ De voormalige hoofdstad van het sultanaat, ook Banten geheten, is er nog steeds. Een aardig stadje met een aantal historische monumenten waaronder V.O.C.-fort Speelwijck. Banten, 100 km ten westen van Jakarta, is goed bereikbaar.

²⁹ Jayakarta betekent "volkomen overwinning": in verband met de verovering van (Hindu) Sunda Kelapa in 1527.

³⁰ Dit stadhuis verving een kleiner stadhuis uit 1627. Herbouw in huidige vorm 1707-1710. Opvallend is onder meer de "vestingachtige" opzet. Vroeger was dit niet ongewoon. Als de verdediging van de muren moest worden opgegeven kon men zich in dergelijke gebouwen nog blijven verzetten.

³¹ De Oude Hollandsche Kerk is in 1732 van narigheid ingestort: gelukkig niet op zondag. Herbouwd in 1736 als Nieuwe Hollandsche Kerk en alweer –jazeker!– in 1808 opnieuw ingestort. Ook nu: niet op zondag! De kerkenraad had fondsen voor herbouw. Maar de voortvarende gouverneur-generaal Daendels had er schoon genoeg van. De kerk stond op een ingepolderde bocht van de rivier Ciliwung. De fundering deugde niet. In 1839 werd de Gereja Emmanuel/Willemskerk aan Medan Merdeka/Koningsplein ingewijd. Deze kerk staat deze er nu nog. Van de Nieuwe Hollandsche Kerk is een maquette van hout aanwezig in het oude stadhuis.

³² Genoemd naar een klein fort dat verderop langs de Jacatraweg, in de VOC-tijd Heerenweg, te vinden was op de plaats waar nu, langs deze weg, een kruising met een spoorweg is. Om de oude stad lagen een aantal fortjes om boeren te beschermen zoals Jacatra, Noordwijk, Rijswijk, Angkee.

Afb. 30 Toko Merah/Rode Huis (1730), in 1996

5. Reizen in tegenwoordige tijd

Van Nieuwpoort naar Weltevreden

Jalan Pintu en Jalan Gajah Mada: dromen van Molenvliet en Harmonie

In de achttiende eeuw verpauperde Oud-Batavia. De oorzaak was malaria. De malariaplaag was een gevolg van de aanleg van kweekvijvers voor vis langs de Javazee, het gebruik van de stadsgrachten als riolen en de vervuiling van het oppervlaktewater door de suikerrietindustrie. Ook de ontbossing had gevolgen.

Afb. 31 Het Harmonieplein in 1936 De Molenvliet bevindt zich links van de kruising.

Na 1760, zo weten wij uit “rendez-vous” en “bestuurlijke heroriëntatie”, was aan het zuidelijk einde van de Molenvliet een nieuw Batavia ontstaan. Ik kom in verband hiermee eerst op afb. 31 terug.

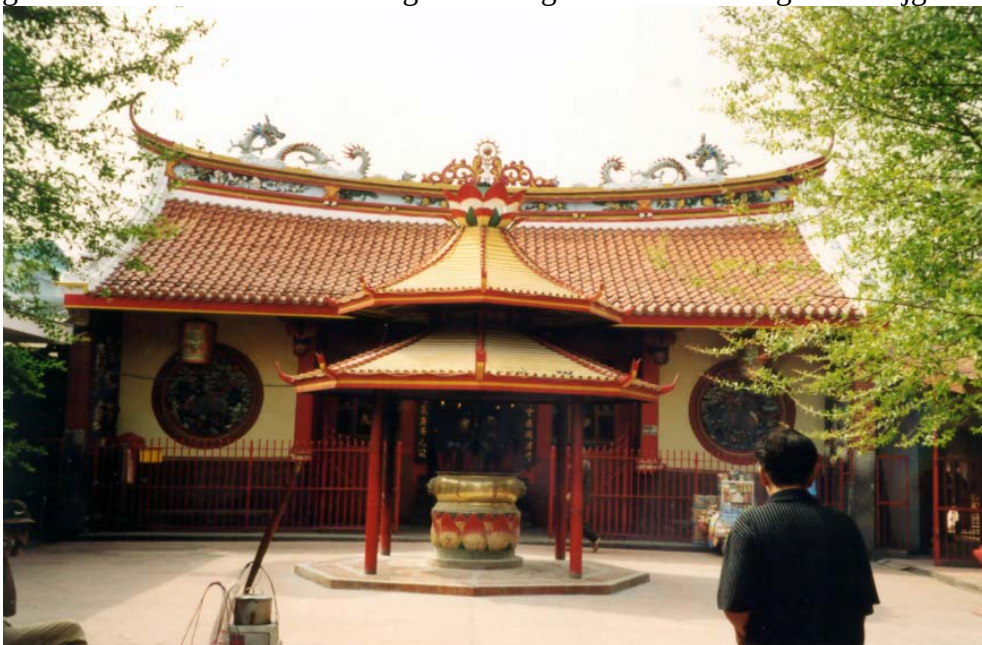
Rechts boven is een verbindingskanaal tussen de Molenvliet en de rivier Ciliwung te zien. Links ervan bevindt zich Noordwijk en rechts Rijswijk. De Rijswijkse straat³³, rechts beneden, in het verlengde van de Molenvliet, was een drukke en chique winkelstraat. Wanneer de Rijswijkse straat werd afgelopen naar rechts op afb. 31, belandde men op het reusachtige Medan Merdeka/Koningsplein. Dit plein was aan de oostzijde gekoppeld aan het Lapangan Banteng/Waterlooplein.

Het Waterlooplein kon ook via een andere route worden bereikt, zo bleek al uit de mars van de luitenant Van Rees. Over Noordwijk/Rijswijk en rechts aanhoudend kwam men via Citadelweg en Hertogspark op deze paradeplaats. De twee pleinen zijn dus met elkaar verbonden door Jalan Perwira/Willemslaan en Jalan Pejambon/Hertogspark, beide vroeger geflankeerd door officierswoningen. Deze omgeving is eerder door ons als Weltevreden of Batavia-Centrum aangeduid: betrekkelijk hoog gelegen en koeler dan Kota.

De stad kon vanaf 1837 vanuit het betrekkelijk hoge terrein van de citadel Prins Frederik³⁴ met kanonvuur worden bestreken en verdedigd. De citadel en het nabij gelegen Waterlooplein waren te beschouwen als het militaire centrum van Nederlandsch Indië. Een vervolg op Daendels werk en inzicht! Nog steeds zijn in de omgeving kazernes te vinden. Op de plaats van de citadel is na de machtsoverdracht de Moskee Istiqlal gebouwd.

Jalan Gajah Mada/Molenvliet-West -eerst de Buiten-Nieuwpoortstraat/Jalan Pintu doorlopen en dan rechtdoor aanhouden- kan gezien worden als een uitvalsweg van Oud-Batavia. Aan het zuidelijk einde, bij het Harmonieplein, stond reeds lang fort Rijswijk als onderdeel van een fortensysteem rond de V.O.C.-stad. Fort Rijswijk heeft de omgeving zijn naam gegeven: Rijswijk. We zagen dat het stadsdeel Rijswijk grensde aan Noordwijk. Citadel Prins Frederik nam de functie van Fort Noordwijk over.

Via Jalan Gajah Mada verlaten wij V.O.C.-Batavia. Echter van de landhuizen die de luitenant Van Rees langs de Molenvliet ontwaarde is slechts een buiten van gouverneur-generaal Reynier de Klerk (1777-1780), afb. 37, overgebleven. Het huis dient als landsarchief van Indonesië. De Molenvliet van nu is rommelig en kaal, zonder enige beplanting. Er staat de ganse dag een enorme file. De vervuiling is zodanig dat de zon weinig kans krijgt.

Afb. 32 Yin-de-Yuan in 1996

Hoewel men Jalan Gajah Mada het beste met een taxi kan berijden vanwege onbegaanbaarheid door lengte en drukte, is het jammer als de Chinezenwijk Glodok -vlakbij Jalan Pintu- niet zou worden aangedaan.

Vanaf Jalan Pintu voert een wandeling via Jalan Kemur door een Chinees marktgebied naar het Godshuis Yin-deYuan. Warm, overbevolkt met nauwe straten, bezit de Chinezenwijk nog enigszins de oude atmosfeer.

Yin-de-Yuan³⁵, de Glodokse hoofdtempel van de De Chinese gemeenschap in Jakarta, vindt zijn oorsprong in 1650. Hij werd verwoest tijdens de Chinezenmoord van 1740, maar is in 1755 weer herbouwd. In de negentiende eeuw heeft een grondige restauratie plaatsgevonden. Elementen van de oorsprong in 1650 zijn niet meer terug te vinden. Er staan nog wel oude Boeddhistische beelden. De bouw is kenmerkend voor Chinese tempels in Indonesië.

Bij het voormalige Harmonieplein³⁶ stonden tenminste drie juwelen van laat-koloniale architectuur. Op afb. 31 en uiterst links op afb. 33 staat hotel Des Indes (1932-1971), terwijl schuin tegenover Des Indes zich hotel Des Galeries (1920) bevond. Beide hotels waren in zakelijke stijl opgetrokken. Rechts beneden op de hoek van de Rijswijkse straat (afb. 31) ontwaart de lezer een neo-klassiek gebouw met zuilen: de societeit Harmonie (1812-1984), afbeelding 35.

Kijkend naar de afbeeldingen 33, 34 en 35 lijkt de conversatie op de terrassen, de dansmuziek uit de bars van de societeit Harmonie, van het hotel Des Indes, van de hotels Des Galeries en De Nederlanden van heel ver te klinken. Het geschuiifel van het winkelend publiek in de Rijswijkse straat, het geknars van een tramstel dat de bocht neemt naar Rijswijk, de claxons van de T-Fords en de driftige gebaren van een Javaanse verkeersagent zijn van een Nederlandsch-Indische wereld die hier, figuurlijk gesproken, om de hoek ligt.

Hotel Des Indes had destijds wereldfaam: het kon zich meten met het allerbeste. Het hotel stond op het terrein van Huize Moenswijk. In 1824 werd Moenswijk een meisjesinternaat en bleef dat tot 1832. De sluiting van het instituut werd veroorzaakt door personeelsverloop. Als vrouwen gingen trouwen werd er door hen niet meer buitenshuis gewerkt. Vervolgens werd Moenswijk hotel. Vanwege de vele verbouwingen is Moenswijk uiteindelijk onherkenbaar in Des Indes getransformeerd.

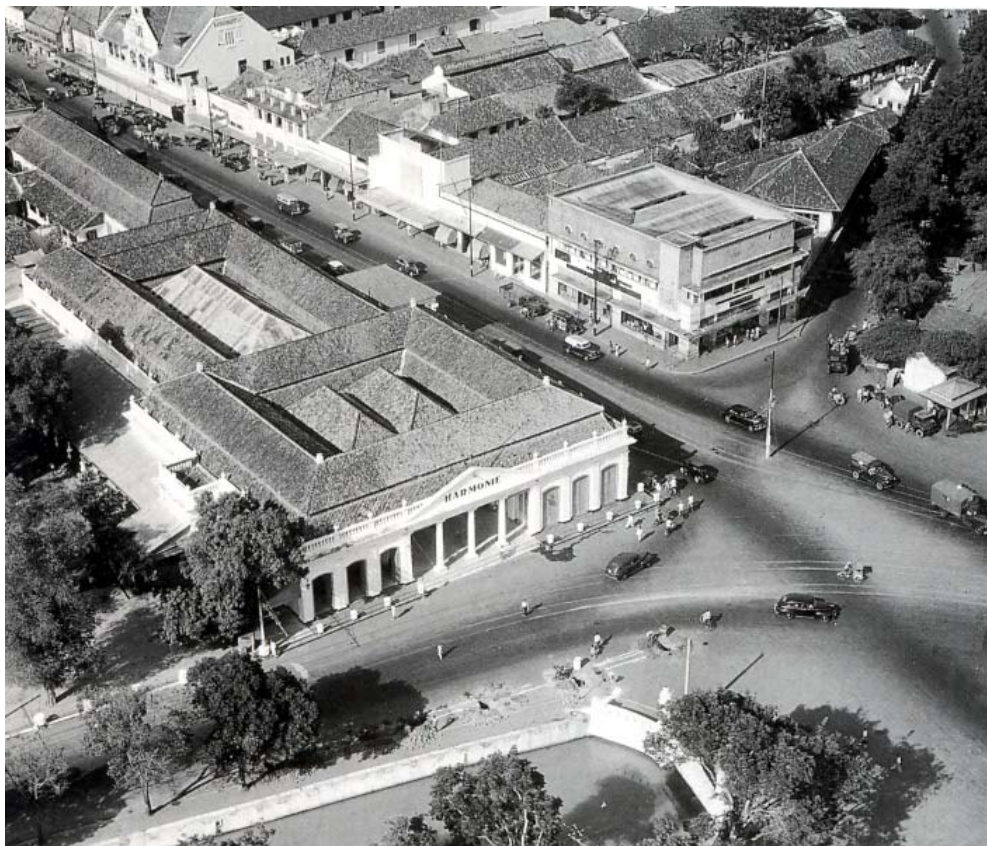
Afb. 33 Hotel Des Indes in 1936

De Fransman Louis Cressonnier heeft als eerste de naam Des Indes (1866) gebruikt. Louis was een aardige vent maar desondanks ongelukkig getrouwd met een Hollandse vrouw. Hij kletste graag met de gasten op de veranda en dronk daarbij altijd te veel. Hoeveel hij ook op had, hij stond er om bekend altijd op de een of andere manier zijn hoffelijkheid te kunnen bewaren. Zijn vinnige vrouw, de opium en de alcohol deden hem de das om in 1871. Precies op het moment waarop de koning van Thailand/Siam met zijn gevolg, waaronder een olifant, arriveerde werd hij levenloos aangetroffen. Ach ja, het is soms een rare wereld.

Het gebouw Des Indes op afb. 33 is het resultaat van een verbouwing in de jaren dertig van de vorige eeuw. Het hotel heeft als onderneming te lijden gehad van de depressie, de Japanse bezetting en de onafhankelijkheidsonrust. Toen het sociale centrum van Jakarta verschoof naar het gebied rond Jalan Thamrin, een nieuwe na-oorlogse wijk verder naar het zuiden, was het gedaan. In 1971 precies 100 jaar na de dood van Cressonnier werd Des Indes afgebroken. Des Galeries uit 1920³⁷ is er nog, zij het tamelijk onherkenbaar als hotel Melati. Dat kan van andere monumenten niet meer worden gezegd. Er is veel gesloopt. Straten en pleinen werden verbreed om het verkeer meer de ruimte te geven. Het winkelend publiek is uit de Rijswijkse straat/Jalan Majapahit verdwenen en begeeft zich nu naar moderne plaza's die op andere locaties zijn te vinden. De sociëteit Harmonie (1812-1984) was het beroemdste gebouw in Rijswijk. De Harmonie was enerzijds een deftige herensociëteit. Anderzijds betrof het in de negentiende eeuw heren met een levenswijze die nogal overeenkomt met wat wij terugvinden in het boek "Gone with the wind".

Afb. 34 Balzaal Harmonie 1936

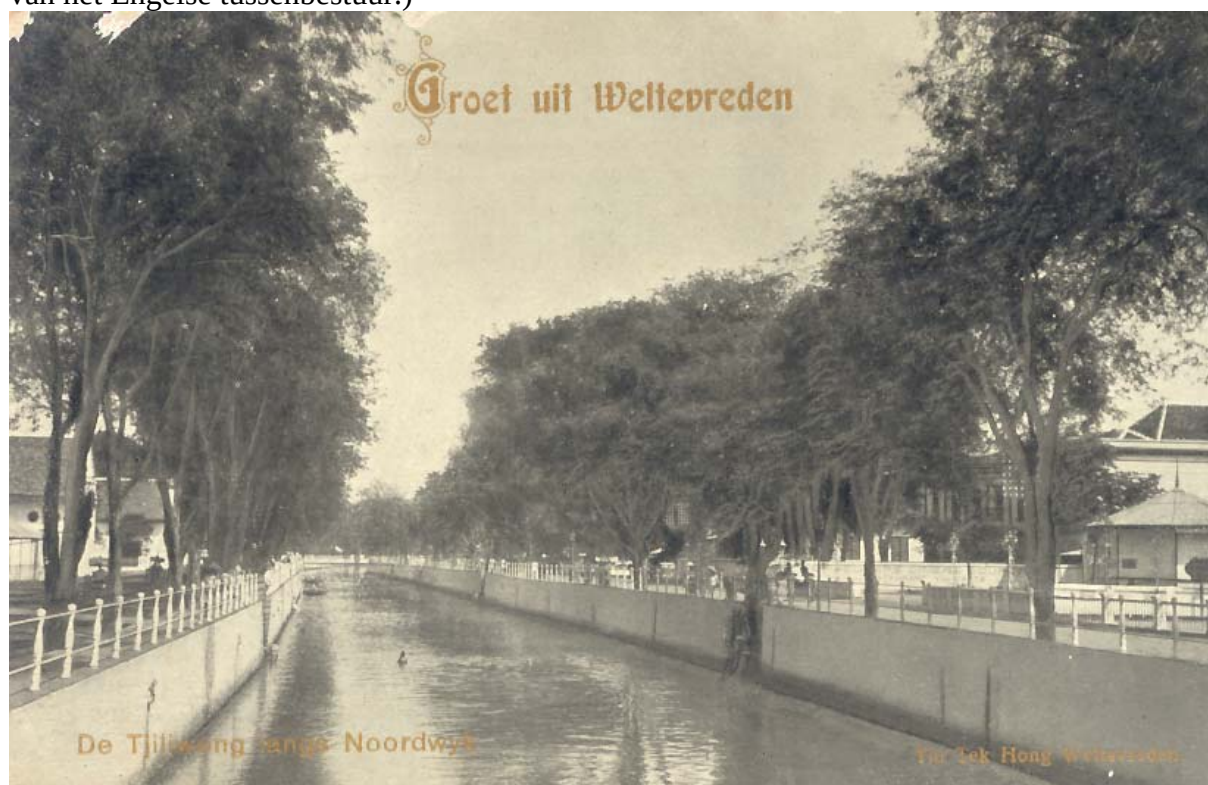

Afb. 35 Societeit Harmonie in 1932

Linksonder de singel (verbindingswater en banjirkanaal tussen Molenvliet en Ciliwung) die Rijswijk en Noordwijk scheidt. Van rechts naar linksboven de Rijswijkse straat. Zie ook afb. 25.

Duelleren, veel drinken, vrouwenjacht waren, afgezien van de volgorde, gebruikelijk. Het vrouwelijk geslacht kon trouwens tijdens de vele feesten niet gemist worden. “Zo lezen we in de Java Government Gazette een enthousiaste rapportage van het feit dat de feestvreugde niets te wensen overliet. Het dansen begon te negen ure en werd te middernacht onderbroken door een voortreffelijk souper, waarna het dansen werd hervat “”with renovated spirits and was continued until a very late hour, whilst a few votaries of Bachus did not fail to usher in the rosy morn with bumpers of Claret to the health of our beloved Queen.”” (Het was op het eind van het Engelse tussenbestuur.)”³⁸

Duelleren, veel drinken, vrouwenjacht waren, afgezien van de volgorde, gebruikelijk. Het vrouwelijk geslacht kon trouwens tijdens de vele feesten niet gemist worden. “Zo lezen we in de Java Government Gazette een enthousiaste rapportage van het feit dat de feestvreugde niets te wensen overliet. Het dansen begon te negen ure en werd te middernacht onderbroken door een voortreffelijk souper, waarna het dansen werd hervat “”with renovated spirits and was continued until a very late hour, whilst a few votaries of Bachus did not fail to usher in the rosy morn with bumpers of Claret to the health of our beloved Queen.”” (Het was op het eind van het Engelse tussenbestuur.)”³⁸

Afb. 36 Noordwijk in 1907, de gekanaliseerde Ciliwung richting Harmonieplein

De sociëteit bevond zich voor 1812 in een pand aan de Buiten-Nieuwpoortstraat. De voortvarende Daendels liet een nieuw gebouw ontwerpen. Gedurende het Engelse tussenbewind 1811-1815 is de nieuwe Harmonie voltooid in neo-klassieke stijl.

Het Harmonieplein is een bijzonder element geweest in de stadsontwikkeling van Jakarta/Batavia, vandaar onze aandacht. Van de koloniale bouwstijlen die men er vond is in overig Weltevreden het nodige overgebleven. Hoewel rond het voormalige Harmonieplein-Rijswijk-Noordwijk de Nederlandsch-Indische omgeving goeddeels is verdwenen, vinden wij deze wel terug bij het Lapangan Banteng/Waterlooplein en het Medan Merdeka/Koningsplein.

³³ Als Jalan Majapahit onherkenbaar veranderd.

³⁴ Een broer van Koning Willem II

³⁵ Er zijn meer betrekkelijk oude Chinese tempels, klentengs, in Jakarta. Klenteng Ancol (ongeveer 1750) in het gelijknamige stadsdeel, Klenteng Tanjungkait in Tangerang (1792), klenteng You-mi-hang aan Jalan Pegalan (1823).

³⁶ Het kruispunt aan het zuidelijke uiteinde van de Jalan Gajah Mada/Molenvliet-West zal vanaf nu gemakshalve met Harmoni/Harmonieplein worden aangeduid. De omgeving (vooral westelijk van dit plein) wordt namelijk nog steeds als Harmoni (in plaats van met de naam Gambir) aangegeven. Een nabij gelegen winkelcentrum heet Harmonia Plaza.

³⁷ Op deze plek heeft een villa gestaan van gouverneur-generaal Van der Parra 1761-1775. Het gaat hier om het zuidelijk einde van de Molenvliet-Oost/Jalan Hayam Wuruk op de hoek van Noordwijk/Jalan Juanda. Tot nu toe spraken wij slecht over Molenvliet-West/Jalan Gajah Mada. Het gaat simpelweg om de andere zijde van deze vliet. Tegenover Noordwijk: Rijswijk/Jalan Veteran. Vergelijk de toelichting bij afb. 25.

³⁸ H. Buitenweg, pag. 96³⁶ Het kruispunt aan het zuidelijke uiteinde van de Molenvliet/Jalan Gajah Mada zal vanaf nu gemakshalve met Harmonieplein worden aangeduid. De omgeving (vooral westelijk van dit plein) wordt nog steeds als Harmoni (in plaats van Gambir) aangegeven. Een nabij gelegen winkelcentrum heet Harmonia Plaza.

³⁷ Op deze plek heeft een villa gestaan van gouverneur-generaal Van der Parra 1761-1775. Het gaat hier om het zuidelijk einde van de Molenvliet-Oost/Jalan Hayam Wuruk op de hoek van Noordwijk/Jalan Juanda. Tot nu toe spraken wij slecht over Molenvliet-West/Jalan Gajah Mada. Het gaat simpelweg om de andere zijde van deze vliet. Tegenover Noordwijk: Rijswijk/Jalan Veteran. Vergelijk de toelichting bij afb. 25.

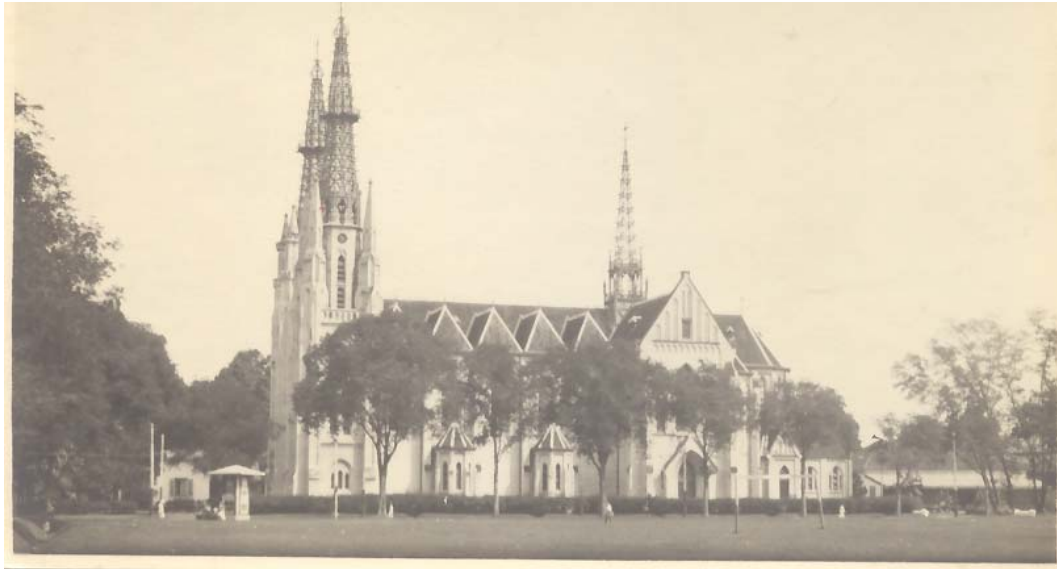
³⁸ H. Buitenweg, pag. 96

Afb. 37 Landhuis Reynier de Klerk/Archip National (1760) in 1989

Marcheren op het Waterlooplein

Op het Harmonieplein sloeg de luitenant Van Rees linksaf en bereikte langs Noordwijk-Rijswijk het Lapangan Banteng/Waterlooplein. De militaire atmosfeer van het Waterlooplein bleef tot 1942 behouden. Het plein werd gebruikt voor exercities en parades. Op zondag werd er gewandeld en speelde een militair orkest. Lapangan Banteng heeft nu een burgerlijk karakter. Gedeeltelijk is het aangelegd als wandelpark, gedeeltelijk als voetbalterrein vooral voor jeugdigen.

Afb. 38 De Katholieke kathedraal aan het Waterlooplein in 1926

In 1809 koos Daendels de oostzijde van deze paradeplaats –tot 1828 officieel Parade geheten– voor de vestiging van zijn paleis (zie afb. 11). Het hoofdgebouw met vleugels aan elke kant, later departement van financiën, was uiteindelijk pas gereed in 1827.

Aan de noordzijde van Lapangan Banteng links van het Witte Huis bevindt zich het neoklassieke gebouw van het vroegere Hoogerechtshof (1848). De noordoostelijke hoek van het plein had trouwens in zijn geheel een justitiëel tintje. Er stond ook een gevangenis met een executieplaats. De executieplaats grensde aan de, nu gerestaureerde, Stadsschouwburg (1821).

De zuidelijke kant van het Waterlooplein was het domein van de militairen: een infanteriekazerne (achter het huidige hotel Borobudur), artillerie, depots, een militair hospitaal (op de plaats van het verdwenen landhuis Weltevreden) en –bij het Hertogspark– de officiële residentie van de commandant. Aan de zuidzijde van het Witte Huis stond de militaire sociëteit Concordia (1836), afgebroken in 1965.

De residentie van de commandant (1828), nu Gedung Pancasila, is in 1914 verplaatst naar Bandung. Het gebouw is vervolgens gebruikt door de Volksraad, een adviserend orgaan ten behoeve van de gouverneur-generaal. Voor het jaar 1828 bevond het militaire hoofdkwartier zich ongeveer op de plaats waar nu de katholieke kathedraal staat: tegenover de verdwenen Citadel.

Afb. 39 De Stadsschouwburg (empirestijl) in 1908

Afb. 40 Hertogspark met links de residentie van de commandant in 1907

Het koningsplein van de koloniaal

De luitenant Van Rees eindigde zijn mars op het Waterlooplein. Voor de bezoeker die nog energie over heeft, gaan wij door naar het Medan Merdeka/Koningsplein³⁹ via Jalan Permira/Willemslaan en Gereja Emanuel/Willemskerk.

Afb. 41

Gereja Immanuel in 1904

In veel Indische steden ziet men een alun-alun. Zo ook hier. Alleen is dit grasveld met een oppervlakte van een vierkante kilometer wel zeer uitgestrekt, omzoomd met gebouwen die veelal uit het koloniale tijdperk dateren. Toegegeven moet worden dat de te wandelen afstanden er niet om liegen.

Afb. 42 Paleis van de GG in 1904

Het paleis van de president van Indonesië, Istana Merdeka, bevindt in de noord-westelijke hoek van Medan Merdeka. Dit gebouw op afb.39 is voltooid in 1879. Het oorspronkelijke gebouw is door het gouvernement gekocht in 1820 en ingericht als Paleis Rijswijk.⁴⁰ Vervolgens is het paleis na enige tijd verbouwd. In de zuid-westelijke hoek staat het huis van de resident van Batavia (van voor 1870), nu Gedung Balai Kota/(officiële) stadhuis van Jakarta. De architectuur van beide gebouwen is sterk gelijkend.

Een resident was een controlerend Europees provinciehoofd met de nodige militaire en civiele bevoegdheden. Hij had voornamelijk te maken met inlandse bestuurlijke autoriteiten. Op lagere niveaus, zowel provinciaal als stedelijk en in de dessa, werd het bestuur zoveel als mogelijk was overgelaten aan Indonesiers. Aan de resident, of assistent-resident in kleinere provincies, was men verantwoording schuldig. De resident reisde dan ook regelmatig rond. Java bestond voor de Tweede Wereldoorlog uit zeventien residenties. De efficiënte bestuurlijke koloniale orde is na de agressie van één dan drie/politionele acties grotendeels door de republieken overgenomen.⁴¹

Aan de westelijke kant van het plein het neo-klassieke Museum van de Bataviasche Sociëteit voor kunsten en Wetenschappen, daterend 1868, tegenwoordig Museum Nasional. De Sociëteit zelf begon zijn activiteiten reeds in 1778 met als drijvende kracht Jacobus Rademacher. Rademacher werd tijdens een reis naar Nederland door muiters vermoord. Met zijn Sociëteit ging het aanzienlijk beter. Het Museum Nasional herbergt zaken variërend van boeken, oude Indische geschriften en antiek uit de Borobudur tot natuur-historische wetenswaardigheden. Een -in verband met hotel Des Indes eerder vermelde- koning van Thailand schonk in 1871 een beeld van een olifant aan het museum. Dit beest staat bij de voorgevel nog zeer gemoedereerd voor zich uit te staren.

Afb. 43 Museum Nasional in 1992

³⁹ Een voormalig weiland, een buffelveld, vlakbij het landgoed Weltevreden. In 1818 genoemd naar koning Willem I.

⁴⁰ De Vletter, pagina 31 en 32

⁴¹ Encyclopedie van Nederlandsch-Indië

6. Afsluiting in Jakarta

De tocht kan van het Koningsplein worden voortgezet naar Tanah Abang ten westen ervan. Hoewel daar een Europese begraafplaats is te vinden met bekende Nederlandsch-Indische namen (Erbervelt, Michiels), zullen wij onze tocht hier eindigen.

De doelstelling was een indruk te geven omtrent de wijze waarop de bezoeker van Jakarta nog steeds een voorstelling kan krijgen van voormalig Batavia. De tuinstad is er niet meer. Die kan men zeer goed terugvinden in andere plaatsen, zoals Malang en Modjokerto. Hoewel verminkt, is de geest van Batavia en het oude Indië nog voelbaar in Jakarta, mits de reis wordt voorbereid.

Afb.45. Hotel Java Rijswijk in 1924

Afb. 46 Hotel Java, de annex

7. Verantwoording van de afbeeldingen

1. Gebouw NILLMIJ Noordwijk; archief Nederlandsch-Indische prentbriefkaarten D. Teeuwen
2. Gereja Paulus te Menteng; foto-archief D. Teeuwen
3. Menteng, Gemeente Batavia 1937
4. Landhuis Cikini; foto-archief D. Teeuwen
5. Raden Saleh en Raden Kartini; E. C. Godee Geschiedenis van de V.O.C. en Nederlandsch-Indie, Batavia 1925, pagina 70
6. Stationsplein, Gemeente Batavia 1937
7. De Nieuwpoort te Batavia omstreeks 1770; Stapel (Geschiedenis van Nederlandsch-Indie), pagina 130
Oorspronkelijk uit Nienhof, Gedenkwaardige Zee- en Lantreise
8. Pasar Ikan; zie 1
9. Chinese wijk; zie 1
10. Huize Moenswijk;
11. Paleis van Daendels; zie 1
12. Gracht achter Javasche Bank; zie 1
13. Handelsnetwerk V.O.C., Walburg Pers Walburg Pers in Historisch Nieuwsblad september 2001; illustratie bij een artikel van Bas Kromhout, Het faillissement van 's werelds eerste multinational
14. Binnen-Nieuwpoortstraat ongeveer 1770; Godee Molsbergen, pagina 63 (prent van Johannes Rach)
15. Fort Rijswijk omstreeks 1770; Godee Molsbergen, pagina 47 (Rach)
16. Noordwijk omstreeks 1770; ibidem (Rach)
17. De Uitkijk; foto-archief D. Teeuwen
18. Sunda Kelapa; archief Nederlandsch-Indische prentbriefkaarten D. Teeuwen
19. Kali Besar 1907; idem
20. V.O.C.-equipagewerf; foto-archief D. Teeuwen
21. Nederlandsch-Indische kantoren langs de Kali Besar; foto-archief D. Teeuwen
22. Bank Indonesia/Javasche Bank; idem
23. Oude stadhuis in 1936; Gemeente Batavia
24. Cellen onder het oude stadhuis; foto D. Teeuwen
25. Cafe Batavia; idem
26. Jalan Cengkeh/Prinsenstraat in 1936; Gemeente Batavia
27. Jalan Cengkeh; foto D. Teeuwen
28. Portugese Buitenkerk; foto-archief D. Teeuwen
29. Mardijker kerk te Tugu; Richard Mann, pag. 39
30. Toko Merah in 1996, foto-archief D. Teeuwen
31. Het Harmoniplein in 1936; Gemeente Batavia
32. Tempel Yin-de-Yuan; foto-archief D. Teeuwen
33. Hotel Des Indes in 1936; Gemeente Batavia
34. Balzaal hotel Des Indes in 1936; Gemeente Batavia

-
35. Societeit De Harmonie in 1936; Gemeente Batavia
 36. Noordwijk in 1907; archief Nederlandsch-Indische prentbriefkaarten D. Teeuwen
 37. Landhuis Reynier de Klerk; J.R. van Driessen, pag. 32
 38. Katholieke Kathedraal in 1926; idem
 39. Stadsschouwburg in 1908; idem
 40. Hertogspark in 1907; idem
 41. Paleis van de gouverneur-generaal in 1904; idem
 42. Willemskerk in 1906; idem
 43. Museum Nasional; foto-archief D. teeuwen
 44. PELLNI/KPM-kantoor in 1936; Gemeente Batavia
 45. Hotel Java, Rijswijk; archief Nederlandsch-Indische ansichten D. Teeuwen
 46. Annex hotel Java; idem

Geraadpleegde literatuur

1. 1. R.P.G.A. Voskuil, Batavia-Beeld van een stad; Purmerend 1993 bij Asia Maior
2. 2. Scott Merrilees, Batavia in nineteenth century photographs; Richmond GB 2000 bij Curzon Press
3. 3. E. Breton de Nijs, Batavia-Koningin van het oosten; Den Haag 1976 bij Thomas & Eras
4. 4. M.E. de Vletter e.a., Batavia/Djakarta/Jakarta-Beeld van een metamorfose; Purmerend 1997 bij Asia Maior
5. 5. R. Mann, The city of Jakarta-today; Jakarta 1996 bij Gateway Books
6. 6. Gemeente Batavia, Batavia als handels-, industrie- en woonstad; Batavia 1937 bij Kolff & Co
7. 7. Abdurrachman Surjomihardjo, The growth of Jakarta; Jakarta 1977 bij Sapdodadi
8. 8. L.J.M. Feber, De wereld in beeld-Onze overzeesche gewesten; Nijmegen 1929 bij Gebrs. Dobbelman
9. 9. V.I. van de Wall, Oude Hollandsche buitenplaatsen van Batavia; Deventer 1943 bij Van Hoeve
10. 10. Jean G. Taylor, Smeltkroes Batavia; Groningen 1983 bij Wolters-Noordhoff
11. 11. National library of Indonesia/The Rijksmuseum of Amsterdam, Johannes Rach 1720-1783 Artist in Indonesia and Asia; Jakarta 2001 bij genoemde musea in eigen beheer
12. 12. J.R. van Driessen, Jakarta/Batavia-Het centrum van het Nederlandse koloniale rijk in Azie en zijn cultuurhistorische nalatenschap; De Bilt 1989 bij Cantecleer
13. 13. D. Schaap, Onrust, het Nederlandse Duivelseiland; Utrecht 2002 bij Bruna
14. 14. Dirk Vlasblom, Jakarta, Jakarta, reportages uit Indonesie; Amsterdam 1993 bij Mets
15. 15. H.A. Breuning, Het voormalige Batavia, een Hollandse stedestichting in de tropen; Amsterdam 1954 bij Allert de Lange
16. 16. Joan de Lijster-Streef, Beknopte gids voor Jakarta; Jakarta 1986 bij K.L.M.
17. 17. S. Franke, Een stad verrees; Amsterdam 1950 bij Scheltens & Giltay
18. 18. A. Heuken, Historical sights of Jakarta; Jakarta 1982 bij Cipta Loka Caraka
19. 19. H. Leufkens, Batavia, impressies; Batavia 1939 in eigen beheer
20. 20. F.W. Stapel e.a., Indie schrijft zijn eigen geschiedenis; Amsterdam 1941 bij Elsevier
21. 21. W.H. van Helsdingen e.a., Daar werd wat groots verricht...Nederlandsch-Indie in de Xxste eeuw; Amsterdam 1941 bij Elsevier
22. 22. F.W. Stapel, Geschiedenis van Nederlandsch-Indie; Amsterdam 1930 bij Meulenhof
23. 23. E.C. Godee Molsbergen (landsarchivaris), Geschiedenis van de V.O.C. en Nederlandsch-Indie; Batavia 1925 bij Topografische Inrichting Weltevreden
24. 24. S. Kalff, De "loffelycke compagnie"; Amsterdam 1916 bij Meulenhoff

25.L.F. van Gent, W.A. Penard en D.A. Rinkes (redactie), Gedenkboek voor Nederlandsch-Indie 1898-1923 (ter gelegenheid van het regeringsjubileum van koningin Wilhelmina); Batavia 1923 bij Kolff en Co

3.

26.W.A. van Rees, Herinneringen van een Indisch officier; Rotterdam 1863 bij Bolle

27.A.S.H. Booms, Neerlands krijgsroem in Insulinde; Den Haag 1902 bij Van Stockum

28.G.F.E. Gonggrijp red. Geïllustreerde Encyclopedie van Nederlandsch Indie; Leiden 1934 bij Leidsche Uitgeversmaatschappij

29.T.J. Bezemer red., Beknopte ency

clopedie van Nederlandsch-Indie; Den Haag/Leiden 1921 bij Martinus Nijhoff resp. E.J. Brill

Noten

¹ Medan Merdeka /Koningsplein is met Lapangan Banteng/ Waterlooplein te beschouwen als de kern van Jakarta-Centrum en als het centrum van Batavia destijds. Zie hiervoor kaart A.

² Teuku Oemar wordt in Indonesie gezien als een van de tegenstanders van Van Heutsz in Aceh/Atjeh. De naamsverandering van de straat doet daarom wel humoristisch aan. Oemar wisselde soms van partij. Hij verzette zich eerst, maar sloot zich later bij de Nederlanders aan. Vervolgens bestreed hij de koloniale weer.

³ M.E. de Vletter e. a. Batavia/Jakarta, beeld van een metamorfose, pag. 26 en 27, Purmerend 1997 (bij Asia Mayor).

Veel tekst met een overvloed aan oude en nieuwe foto's, compleet met plattegronden.

⁴ Raden Saleh is de adellijke naam van Sarif Bustaman (Semarang 1814-Bogor/Buitenzorg 1892). Hij ontwikkelde zich tot kunstschilder en bezocht in 1830 Nederland met een beurs van het Indisch gouvernement. Vervolgens, zeer tegen de zin van zijn gastheren, vestigde hij zich vijf jaar in Dresden in het groothertogdom Sachsen-Coburg-Gotha. Vertrok weer naar Indie en trouwde in 1852 met de gefortuneerde mejuffrouw Winkelman, eigenaresse van het landgoed Cikini. Het stel scheidde in 1855, waarna Raden Saleh hertrouwde met een prinses uit Yogya. Hij hield van weelderige vrouwen: ook zij bezat een landgoed. In 1875 bezocht hij opnieuw Nederland. Hoewel koning Willem III hem stevig aan de borst drukte, reisde hij zo snel mogelijk door naar Saksen. Een wispelturig man die conflicten niet uit de weg ging. Werk, te vergelijken met dat van de negentiende eeuwse Nederlander Kruseman en dus nogal romantisch, is onder meer te vinden in het stadhuis van Jakarta-Kota/V.O.C.-Batavia.

Afb. 5 Raden Saleh en Raden Kartini
De Arabische afkomst van Raden Saleh is duidelijk waarneembaar.

4

Nederlandsch-Indie heeft steeds onafhankelijke geesten gekend. Eduard Douwes Dekker (Multatuli) was niet de enige. Zo was daar bijvoorbeeld ook de schrijfster/ filosoof Raden Ajeng Kartini 1879-1904. Zij was een door de koloniale overheid zeer gerespecteerd vechtster voor vrouwenemancipatie zoals die binnen de Javaanse cultuur volgens haar zou moeten plaatsvinden. Het Indische gouvernement steunde haar initiatieven voor de oprichting van de zg. Kartinischolen voor inheemse meisjes en de stichting van een Kartini-fonds voor dat doel. Pramoedya Ananta Toer, 1925 tot heden (2003) ondanks hartstochtelijk kettingroken, heeft in zijn *Gadis pantai/Meisje van het strand* -in Nederland te Breda uitgegeven door De Geus in 1999- een goede indruk gegeven van de sfeer waarin Kartini moet hebben geleefd.

⁵ Menteng is een verbastering van (Herman Warner) Muntinghe 1773-1827), een hooggeplaatst Indisch ambtenaar die hier een landhuis bezat.

⁶ Bank Export-Import De NHM, opgericht met kapitaal van koning Willem I, heeft van 1826 tot 1933 kantoor gehouden aan de Kali Besar.

⁷ De grotere gebouwen van voor 1880 (deze scheidslijn is betrekkelijk willekeurig) zijn neo-klassiek van karakter. Dat wil hier zeggen: gesierd met een front met zuilen. Dit front fungeerde dan tevens als galerij, hetgeen in de tropen praktisch is.

⁸ Samenvoeging van Nieuwe Poort: de oorspronkelijke naam.

⁹ Uiteindelijk zijn wegen ontstaan aan beide zijden van de Molenvliet, vandaar de toevoeging oost en west.

¹⁰ Nu: Harmoni, Medan Merdeka en Lapangan Banteng.

¹¹ W.A. van Rees, *Herinneringen van een Indisch officier*, pag. 84 e.v., Rotterdam 1863 (bij Bolle)

¹² Sunda Kelapa fungeerde als haven in het Javaanse Hindutijdperk van voor 1527. De haven en de gelijknamige nederzetting waren toen al betrekkelijk bekend vanwege de export van peper. Onder meer uit: *The growth of Jakarta*, Abdurrachman Surjomihardjo, Jakarta 1977 (bij Djambatan).

¹³ Zie o.m.; D. Schaap, *Onrust*, Utrecht 2002 (bij Bruna)

Een van de zg. Duizend Eilanden/Pulau Seribu voor de kust van Jakarta: weekendverblijven en duikcentra. Zeewater oogt schoon maar is het niet. Vanwege verwoestingen door de Engelsen in 1802 is van het V.O.C.-tijdperk op Onrust weinig over. Er staan wel resten van militaire fortificaties van later datum. Helaas zijn deze niet goed onderhouden en dreigen ze te verzakken. Literatuur: D. Schaap, *Onrust*, Utrecht 2002 (bij Bruna).

Afb. 12 Gracht ten westen van de Javasche Bank in 1912: naar het zuiden in de richting van de Chinese wijk

5

¹⁴ Niet vreemd. In die tijd was het drinkwater in de steden, ook in Nederland, van zeer slechte kwaliteit. De mensen haalden het uit de grachten die ook als riool dienden. Cholera-epidemieën waren een normaal verschijnsel. Bier- en wijngebruik hadden vroeger een minder feestelijke achtergrond dan het nu lijkt.

¹⁵ Arak is Indonesische jenever.

¹⁶ Moens was een ambtenaar. De Klerk was gouverneur-generaal van 1777-1780. Aan de Molenvliet bezat de Klerk het zogenoemde Herenhuis, later Arsip Nasional/Nationaal Archief, Molenvliet-West. Dit huis is er dus nog. Moenswijk is 1890 dependance van hotel Des Indes geworden. Over Des Indes later meer.

¹⁷ Naar de citadel Prins Frederik. Nu staat er de moskee Istiqlal. Tegenover de moskee de katholieke kathedraal uit 1829, ingestort in 1889 en herbouwd in 1890.

¹⁸ De omgeving van het huidige hotel Borobudur aan de zuidkant van het Waterlooplein. Mooi en erg duur hotel met enorm zwembad en trimbaan. Zeer vriendelijk personeel dat, als je je doorgetranspireerde kleding laat slingeren, bij elk kledingstuk een briefje legt met de mededeling dat de laundry altijd voor de hooggeëerde gast klaar staat.

¹⁹ In Afrika in Ghana/Goudkust geronseld. Een deel Ghana was tot 1870 een Nederlandse kolonie. Is toen, onder protest van de plaatselijke bevolking, overgedragen aan de Engelsen. De Britten gaven Batavia de vrije hand in Atjeh. De Gahnezen waren zeer felle militairen die, na het bevel tot attakeren, zich door de officieren niets meer lieten gezeggen en elkaar aanvuurden als stormden zij naar een feest. Uit: A.S.H. Booms, Neerlands krijgsroem in Insulinde, Den Haag 1902 bij Van Stockum.

²⁰ In de Hollandse tijd ministerie van oorlog, nu beschermd Indonesisch monument en ministerie van financiën. Het gebouw kon worden opgetrokken door de sloop van het V.O.C.-kasteel bij Sunda Kelapa.

²¹ Galle is een vrijwel gave V.O.C.-stad op het zuidelijke punt van Sri Lanka/Ceylon.

²² Havenplaats van het Hindu-koninkrijk Pajajaran (rond huidig Buitenzorg/Bogor). Pajajaran werd veroverd door de schoonzoon van de islamitische sultan van Demak (Oost-Java), Fatahillah, in 1527 op 22 juni. Deze datum wordt gezien als de stichtingsdag van Jayakarta/Jakarta. Kelapa betekent klapper/kokosnoot.

²³ Door hun vetes hebben Indonesische vorsten zelf een rol gespeeld in het koloniesatieproces.

²⁴ F.S. Gastra, De geschiedenis van de V.O.C., Haarlem 1982 (Fibula), pag. 89 e.v.

²⁵ Zie "Aansluiting in Batavia": de eindnoten aldaar.

²⁶ Meester Cornelis was een zelfstandige gemeente net ten zuiden van Batavia.

²⁷ Vrij naar Louis Couperus! Met Kota wordt bedoeld: Jakarta-Benedenstad, de V.O.C.-stad.

²⁸ De voormalige hoofdstad van het sultanaat, ook Banten geheten, is er nog steeds. Een aardig stadje met een aantal historische monumenten w.o. V.O.C.-fort Speelwijck. Banten ligt ongeveer 100 km ten westen van Jakarta en is goed bereikbaar.

²⁹ Jayakarta betekent “volkomen overwinning”: in verband met de verovering van (Hindu) Sunda Kelapa in 1527.

³⁰ Dit stadhuis verving een kleiner stadhuis uit 1627. Herbouw in huidige vorm 1707-1710. Opvallend is onder meer de “vestingachtige” opzet. Vroeger was dit niet ongevoel. Als de verdediging van de muren moest worden opgegeven kon men zich in dergelijke gebouwen nog blijven verzetten.

³¹ De Oude Hollandsche Kerk is van narigheid ingestort in 1732: niet op zondag gelukkig. Herbouwd in 1736 als Nieuwe Hollandsche Kerk en alweer –jazeker- in 1808 opnieuw ingestort. Ook nu: niet op zondag! De kerkenraad had fondsen voor herbouw. Maar de voortvarende gouverneur-generaal Daendels had er schoon genoeg van. De kerk stond op een ingepolderde bocht van de rivier Ciliwung. De fundering deugde niet. In 1839 werd de Gereja Emmanuel/Willemskerk aan het Medan Merdeka/Koningsplein ingewijd. Met de zegen van Onze Lieve Heer staat deze er nu nog. Van de Nieuwe Hollandsche Kerk is een maquette van hout aanwezig in het oude stadhuis.

³² Genoemd naar een klein fort dat verderop langs de Jacatraweg, in de VOC-tijd Heerenweg, te vinden was op de plaats waar nu een kruising met een spoorweg is. Om de oude stad lagen een aantal fortjes om boeren te beschermen, zoals Jacatra, Noordwijk, Rijswijk, Angkee.

³⁴ Een broer van Koning Willem II

³⁵ Er zijn meer betrekkelijk oude Chinese tempels, klentengs, in Jakarta. Klenteng Ancol (ongeveer 1750) in het gelijknamige stadsdeel, Klenteng Tanjungkait in Tangerang (1792), klenteng You-mi-hang aan Jalan Pegalan (1823).

³⁶ Het kruispunt aan het zuidelijke uiteinde van de Molenvliet/Jalan Gajah Mada zal vanaf nu gemakshalve met Harmonieplein worden aangeduid. De omgeving (vooral westelijk van dit plein) wordt nog steeds als Harmoni (in plaats van Gambir) aangegeven. Een nabij gelegen winkelcentrum heet Harmonia Plaza.

³⁷ Op deze plek heeft een villa gestaan van gouverneur-generaal Van der Parra 1761-1775. Het gaat hier om het zuidelijk einde van de Molenvliet-Oost/Jalan Hayam Wuruk op de hoek van Noordwijk/Jalan Juanda. Tot nu toe spraken wij slecht over Molenvliet-West/Jalan Gajah Mada. Het gaat simpelweg om de andere zijde van deze vliet. Tegenover Noordwijk: Rijswijk/Jalan Veteran. Vergelijk de toelichting bij afb. 25.

³⁸ H. Buitenhuis, Zo kenden wij Batavia, pag. 96, Katwijk 1977 (bij Servire)

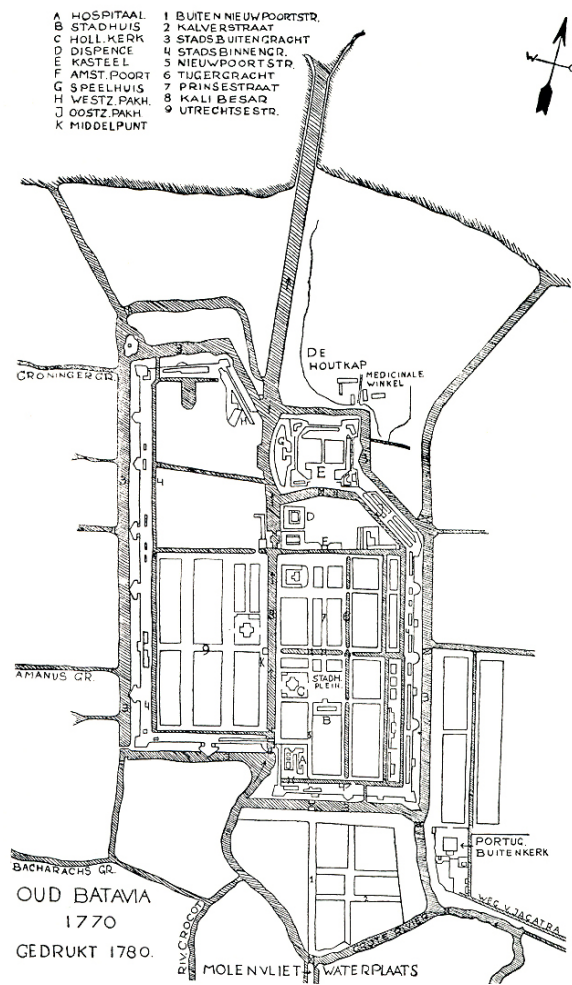
8. Plattegronden.

Kaart 1 Java (KLM)

JAVA

Kaart 2 Batavia in 1770 (Heemschut)

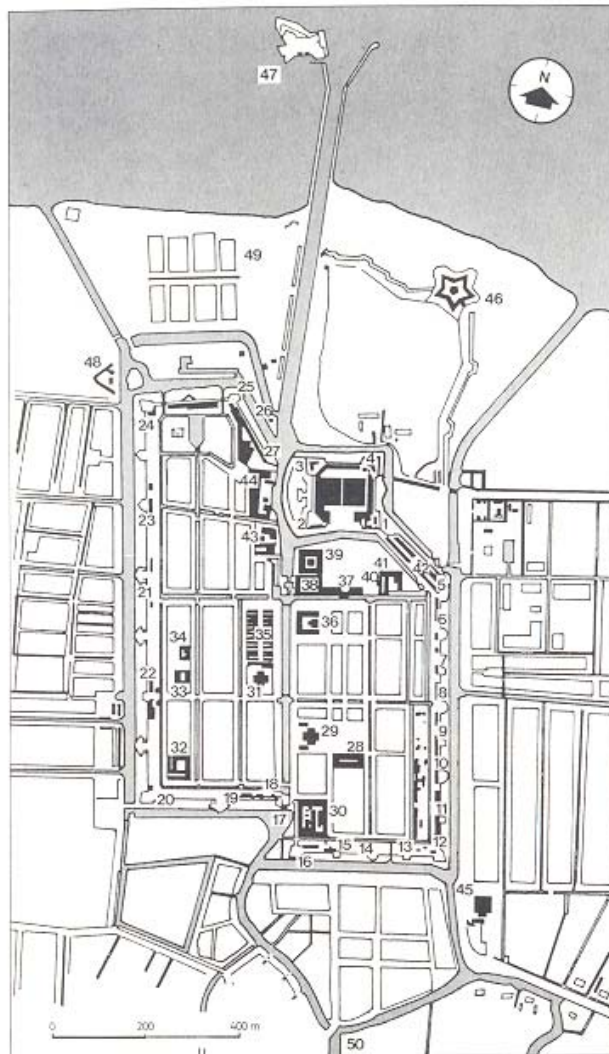
Kaart 3 Batavia 1936 (Topografische Dienst Emmen)
Volgende pagina!

Kaart 4 Batavia 1936 (Topografische Dienst Emmen)

Kaart 5
Haan, drs F. de: Oud-Batavia, p;atenalbum; Bandoeng 1935 (bijlage)

1. Saphier	46. Sterreschans
2. Diamant	47. Waterkasteel
3. Parel	48. Galgewacht
4. Robijn	49. Javaans kwartier
5. Amsterdam	50. Molenvliet
6. Middelburg	
7. Delft	
8. Rotterdamse Poort	
9. Hoorn	
10. Enkhuizen	
11. Vianen	
12. Gelderland	
13. Catzenellenbogen	
14. Oranje	
15. Nieuwpoort	
16. Hollandia	
17. Grimbergen	
18. Diestpoort	
19. Nassau	
20. Zeelandia	
21. West-Friesland	
22. Utrechtse Poort	
23. Overijssel	
24. Groningen	
25. Zeeburg	
26. Kleine Boom	
27. Culemborg	
28. Stadhuis	
29. Nieuwe Hollandse Kerk	
30. Binnenhospitaal	
31. Portugese Binnenkerk	
32. Weeshuis	
33. Spinhuis	
34. Chinees hospitaal	
35. Hoenderpasar	
36. Lutherse Kerk	
37. Hoofdwacht	
38. Arsenaal	
39. Dispens	
40. Voormalig gebouw van de Raad van Justitie	
41. IJzermagazijn	
42. Oostzijdse Pakhuizen	
43. Chinese timmerwerf	
44. Compagnieswerf	
45. Portugese Buitenkerk	